

SZÓRENDI
TANULMÁNYOK

II. RÉSZ

(SZÉKFOGLALÓ)

JOANNOVICS GYÖRGY

T. TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.

Szórendi tanulmányok.

(Olvasatott a M. T. Akadémiának 1886. márcz. 22-én és 1887. márcz. 21-én tartott ülésében.)

II. RÉSZ.*)

I. FEJEZET.

1. §.

«A magyar mondat» cz. értekezésről.

A mondat alkotó részei.

Áttérek a Brassai szórend-tárgyazó fejtegetései méltatására. Itt, természetesen, az ő műszavaival élek, s az ő elmélete körében mozgok mindvégig. (L. értekezésem. I. rész. I. fejezet. 5. §.)

A mondat dualismusa kérdését érintetlen hagyom; mert kevés szóval ki nem fejthetném erre vonatkozó nézeteimet; hosszas taglalással pedig eléritném a figyelmet a szórend kérdése érdemétől.

A mondat alkotó részei, Br. szerint im ezek: *inchoaticum*, *zöm*, *egészítvény*. Ezt a részekre osztást helyesnek tartom. Alapos kifogást még az sem tehet ellene, a ki, mint én, a szórend ügyében a Brassaiétól eltérő elméletet és fejtegető rendszert követ. Az egésze nézve csak egy észrevételem van, és ez az: hogy a mondat alkotó részei kapcsában elősorolt elvek («állítványok» és «tagadványok») igen szűk körben mozognak. Br. elmélete a szórendezés és accentuálás legfontosabb mozzanatainak csak egyik részére alkalmazható (a rendszerint *nem-nyomatós* szók rendere és accentusára.) Ezt a részt felkarolja teljesen; a másikat kizárja működő köréből. Kerekesszi ugyanis a *természet szerint nyomatós* (tehát *hangsúlyos*)

*) Az I. részben (49. l. 17. sor felülről) *tartozók* helyett olvasd: *tartozom*.

szókat; meg pedig mind a *positiv*, mind a *negatív* természetűeket. (L. értekezésem I. r. 9. §-át.) Lássuk elsöben a *positiv* természetűeket.

Megkísértettem több ilyen kifejezésnek a Br. mondatába való beillesztését; de csak az egészítvénybe sikerült betennem; pl. *Mindenkit megdicsér.* — «*Mindenkit*», accentuált létére, nem lehet inchoativum. De a zömbe sem tehető; mert nem tartozik a Brassai-féle főaccentusos szók közé. Az ige accentusát ugyanis nem kapja magához; nem is kell neki; mert máris meg van «ab ovo». Aztán, ha akarná sem vonhatná magához; hisz ott áll a *meg* igekötő épen ő közte és az ige között. Végül: nem is kell neki igé előtt állnia. Az utóbbi körülmény vezetett rá engemet, hogy a szerkezet megfordításával, utána tegyem az állitmánynak, mint szükséges egészítvényt: *megdicsér mindenkit.* Így legalább nem kellett azt mondanom neki: «A Brassai mondatában ninesen számodra hely.» — De ez is csak részben oldotta meg a kérdést. Nem eléglettem azt, hogy egy ilyen, már születésénél fogva is hangsúlyos alak, csupán csak az egészítvényben állhasson. — Tagtársunk, Simonyi Zsigmond tanár is, — a Brassai-féle mondat pártolója, — ugyanerre a bökkenőre talált «A magyar kötőszók» című pályamunkájában (a hol az *is* szórendi szerepét tárgyalja). Erősen a fülébe hathatott mind a *positiv*, mind az *is*-kapcsolta fogalmak hangsúlya. Arról is meggyőződhetett Simonyi, hogy ezekkel (és különösen a majd itt, majd amott termő *is*-es fogalommal) csak úgy boldogul, ha szabadabb mozgást biztosít nekik.

Mit tett hát? hangsúlyos inchoativumot teremtett. (I. 33.) Azt mondja: «... E szabály alól (a Brassai szabálya) csak két rendbeli kifejezések tesznek kivételt: a) az ilyen erősítő kifejezések (az Arany tárgyalt «positiv jellemű» kifejezések. Ny. II. 10.) *nagyon, úgy, annyira, sok, mind* stb. valahányszor az igefogalomnak nagyítására, fokozására szolgálnak; b) az *is*-sel kapcsolt fogalmak. Mind a kétféle kifejezések mindig hangsúlyosak, de állhatnak a hangsúlyos résznek előtte is, utána is; vagyis lehetnek előkészítők is, kiegészítők is (1) jegyzetben. Pl. *nagyon el-fáradtam*, v. *el-fáradtam nagyon*; *ő is kettőt hozott*, v. *kettőt hozott ő is.* — — S ennyiben már most módosítást szenved Brassainak az inchoativumról adott jellem-

zése; látjuk ugyanis, hogy van két eset, melyben az inchoativumnak van hangsúlya.» — Hát az e «két esetben» hangsúlyos (Simonyi-féle) inchoativumok, az én tudomra, egészlegiöt tesznek ki. De más baj van itt; mert az inchoativum, ha nem lehet is minden körülmény között hangsúlytalan, meg nem tűri az olyan erős hangsúlyt, a minő ez: *nagyon el-fáradtam*; *ő is kettőt hozott* stb.) —, és örömeztőbb fogad olyan alsóbbrendű, gyenge accentust, a minő ez például: «*az én pénzemet elvitték; a bátyámét ott hagyták.*» — Az erősen accentuált kifejezések vagy a zömbe, vagy az egészítvénybe valók. A mondatzömnek a lényege abban áll, hogy a fontosabb, jelentősebb fogalmak állnak benne; márpedig e mondatban például: *mind a kettőt elvitte*, «mind a kettőt» csak oly fontos, mint ez: «kettőt» a következőben: *kettőt vitt el.* A zöm tehát nem utasíthatja vissza az ilyen fogalmat (az egészítvényről később lesz szó).

A kérdés itt ez: Módosúlhat-e a lényeg csorbulása nélkül egyik vagy másik a következő «állitmányok» közül: «a jelző a jelzettől az accentust el- és magához kapja; a főkép tudandó kapja a fő accentust; az ige előtti szó accentuálása egy felsőbb törvénynek, t. i. általában mindennemű jelző accentuálásának egy külön esete stb.» —? Finom észlelésre valló tétel ezek, arravalók, hogy a szórend egész birodalmában érvényre jussanak. Bővebben kifejtve, érvényesülhetnek is, véleményem szerint. — Az accentus kérdését ime így fogom fel: A mondat hangsúlya nem más, mint valamely fogalom nyomatatos voltának élőszóval kifejezője. Nyomatossága, fontossága az ige előtti i r o t t eszmének is lehet. Magához kapja tehát — föltéve, hogy alkalmas rá, — az igétől a nyomatosságot épen úgy, mint az élőszóval kimondott eszme az accentust. Magához kapja, ha még nem bírja, nemde? De ha már természet szerint bírja, nem kell még csak kiszivnia az igéből. Megszűnt-e ezért a jelentősége? korántsem; es ha közvetlenül az ige előtt áll az o l y a n, magától nyomatatos alak, a melynek a nyomatosságát nem maga az ige tünteti ki, vagyis a mely nem kap úgynevezett fő accentust, nem jelző-e? Bizonyosan az; hiszen az ilyen kifejezés is m e g h a t á r o z z a, j e l z i az igét ebben: *mindenkét dicsérsz.* — Ha nem áll közvetlenül az ige előtt, nem jelző:

pl. *Mindenkit meg-dicsérsz*. Itt «meg» a jelző. De ha «mindenkit» emitt nem jelző, — a minthogy nem is az, — *micsoda hát?* Erre nincsen felelet a Br. értekezésében.

Egy a 20. §-ban (374. l.) felhozott igekötős mondatra vonatkozólag (*Az árvíz egészen elfolyt*) ezeket mondja a szerző: «míg egyfelől senki se írta ezt: *A Tisza nagyon foly csendesen*, — másfelől akárhányszor olvasunk ilyforma füzetet: *Az árvíz egészen folyt el*» (Hát igen: az erős hangnyomatek okozza itt a hibás elrakást!) — Megjegyzi aztán Br. hogy ez: «*az árvíz kár nélkül és csendesen folyt el*» hibátlan szórend (szerintem is az). «Az egész dolog titka» — mondja Br. — «az, hogy valamint a legelső példában a *nagyon* nem a *folyt*, hanem a *csendesent*-t határozza meg, épen úgy az *egészen* is az *el*-t, mint a cselekvény bevégzését jelelő adverbiumot». — A magyarázat helyes; de nem mondja meg: miért hibátlan ez: «*.. csendesen folyt el!*» és miért hibás ez: «*.. egészen folyt el*» — ? Ennek a titka egyszerűen az, hogy *csendesent* kettős természetű szó, és mint ilyen: gyengén nyomosítva nem kap, — erősen nyomosítva okvetetlen kap ige-alta nyomatékot; pl. *szépen, csendesen elfolyt a víz*; és: *amott rohamosan, emitt csendesen folyt el a víz*; — ellenben: *egészen*, mint a teljesség fogalmát jelelő szó (épen úgy, mint az összesség eszméjét kifejező *minden, mindenkép, mindenütt* stb.) soha se fogad el fő nyomatékot.

Itt a következő jelenségre hívom fel a figyelmet (Értekezésem I. r. 9. §-a. A fogalmak II. fő oszt.): A szóban forgó mondat kétféle kérdésre szolgálhat feleletül: 1. *Mit jelentenek az árvízről?* Felelet: *egészen elfolyt már*; 2. *Mennyire folyt el?* *egészen elfolyt*. — Az előbbi esetben az *el* jelzőn, ha nem is kizárólag ő-rajta, jókora hangnyomatek van; de az utóbbi esetben nincs. Emitt a feltett kérdés fő tárgya ez volt: *mennyire!* és így a felelet fő tárgya csak ez lehet: *egészen*. Ez kapja a mondat accentusát; nem az *el*, mint a mely az igével együtt már teljesen ismert fogalmat jelöl. Jelző létére tehát vajmi parányi accentust kaphat el az igétől; jóformán csak akkorát, a mekkora minden magyar szó első tagjának jut; pedig a jelző (a Brassaié) minden körülmény között erősen accentuált alak.

(Nem részben folyt el), hanem egészen elfolyt. A legfontosabb fogalom itt minden kétséget kizárólag: *egészen*. Hangsúlyozása meg is felel e fontosságnak. Ilyen szó sehogyan se lehet inchoaticum; tehát a zömben kell állnia. De micsoda ott? Alanyból és állítmányból álló mondatot elemezve, így felelnék rá: *egészen* (távolabbi vonatkozással) az *el-folyt* állítmánynak a meghatározója. Ez a minősítés egyaránt ráillik bármiféle állítmánynyal, tehát a pusztán álló igével szemben is; pl. *egészen kívánja*; és minthogy az accentuálás mozzanataihoz kötve nincs, az accentuált és accentuálatlan állítmány irányában is: *egészen elfolyt*; *egészen elfolyt*; végül szabatosan alkalmazható bármiféle nyomatos fogalomra, akárminő szórendet követő állítmánynyal szemben is; pl. *csendesent elfolyt*; *csak részben folyt el*; *bajosan folyt el*. — A Brassai-féle mondatban szereplő alakok minősítését az nehezíti meg, hogy a szereplések elválaszthatatlan az accentusától. De minthogy ezen a körülményen változtatni nem lehet, arra a kérdésre, hogy a zömbe álló *egészen* szó-micsoda? azt felelem, hogy: a két részre osztott zömnek első része. A második részt az *el* jelző alkotja a *folyt* igével együtt.

A természet szerint nyomatos fogalmak másik csoportja a *negatív jelleműeket* (*kérdő, kétk. tag. tiltó* stb.) foglalja magában. Ezek közül csak a kérdő és a tagadó szócskákat tárgyalja Br. De a mit elmond róluk, egészen ráillik az említettem egész csoportra. Ezt mondja: «Ez a kérdő szócska mindig kezdi a mondatot s accentust kap. *Ki játszik!* *Mi esik!* — Az ige accentuálatlan; a kérdő szócska tehát jelző természetű» (6. §. 211). — A *nem* és *ne* szócskákról is azt mondja, hogy «mindig csak» jelzők (21. §. 391.); ez pedig más szavakkal azt jelenti: hogy «ab ovo» nyomatos és egyszersmind főaccentusos kifejezések. — A többi *minus*-fogalom is mind ilyen természetű; a miért is erre nézve nincs, úgy hiszem, nézeteltérés közöttünk.

Inchoaticum, zöm, egészítvény. A mondatnak ez a három része elég tág arra, hogy bármely szó is beleférjen valamelyikébe. De ez csak úgy lehetséges, ha megszűnik az említettem «állítmányok» és «tagadványok» ridegsége; úgyhogy rájuk illjek a mondás: «*Dum cado, non frangor*». Egyébiránt a miket ebben a két szakaszban

mondottam, szorosán véve, nem is annyira módosítják, mint inkább bővebben magyarázzák és kifejtik a szóban lévő elveket.

2. §.

«A magy. mondat» című értekezésről. (Folyt.)

Az accentus szerepe a szórendben.

Nem hagyhatom szó nélkül, a mit Br. a hangsúlynak szórendintéző sajátosságairól mond. Munkámnak I. részében tüzetesen tárgyaltam a magyar szórend elmélete kérdését. Befoly-e az accentus az elrakásra? Szabályozza-e a szók rendét? Egyedüli tényező-e a magyar szerkezet kipuhatolásában? E kérdésekre csak azért térek itt vissza, mert Brassainak ide vágó több fontos állítása elkerülhetetlenné teszi.

A «Visszapillantás» című 12. §. 1. pontja a következő (270. l.): «A magyar mondatban a szók valódi rendje és mondatbeli értéke kipuhatolásának valódi kulcsa az accentus. — Láttuk, — így folytatja — «hogy a mondatok eddigelé tárgyalt formáiban . . . egy lépést sem tettünk, nem is tehetünk, hogy az accentus ne gyámolított és kalauzolt volna. Láttuk, hogy egy és azon szórendben és azon szavak mondatbeli — nyelvtani — értékét különböző accentuálás különbözőnek mutatja ki.» (a jegyzetben folytatólag): «Mutatja ki» igen is, nem pedig «vezérli», mint Szvorényi írja ime passusában (Ékes szókötés 35. l.): «Nyelvünkben a szórendet közönségesen a támadó eszmék természetű sora, s a hangrend vezérli stb.» — (Ezután ugyan a jegyzetben, a hangrendre vonatkozólag (273. l.): «A másodikat (második vezért) még kevesebb teketóriával leszállítjuk bitorlott polezáról, azt jegyezvén meg, hogy az accentus nem ok, nem hatalom, hanem csupa jel, a melylyel egy bizonyos eszmét, vagy inkább a mondat eszméjének egy vonását ki akarjuk tüntetni, mint Szilágyiéként (Szóköt. 50. l.) a kitzótt zászlóval a vár elfoglalását stb.» — Figyelemre méltó jegyzet ez; mert a mellett, hogy az 1. alatti «állítmány» jelentése iránt legkisebb kétséget sem hagy fenn, szintoly világosan szól az accentus hatás köréről is. De épen ezért megfoghatatlan előttem az e műben többször előforduló kifejezés: «a szórendet szabályozó nyelvtani accen-

tus». Hisz a mi nem «ok», nem «hatalom» és nem «vezérel», az nem is «szabályoz». Ha úgy értelmezzük a «szabályozás»-t: «hogy az accentus, mint a legislegelő ok és hatalom (vagyis a szók nyelvtani értéke) parancsainak a végrehajtója szabályozza a szórendet, ennek van értelme. Így szabályozza az óraművet a «regulator»; így az orgonahangok erejét és sokféle modulatióit a «register». De a hangsúly ennyit sem eszközöl; mert egyazon accentuálásnak, számtalanszor, különböző elrakás felel meg.

A mely szerkezetben többféle accentuálás lehetséges, ott csakugyan szabályoz az accentus; de mit? Nem a szók rendét szabályozza, hanem a mondat jelentését. Ennek különböző árnyéklatot ad a különböző hangsúlyozás. Mondja is Br., mint láttuk, az 1. pontban: «. . . egy és azon szórendben azon szavak mondatbeli — nyelvtani — értékét különböző accentuálás különbözőnek mutatja ki».

A «Visszapillantás» 7. (utolsó) pontja (279. l.) ezt mondja: «Mindezeket az elveket s általában a szórend törvényeit csak az élő szóval ejtett mondatokból meríthetni. — Önkénytes következes, miután a magyar mondat alkatát csak az accentus nyomán lehet kipuhatolni s az accentus az írott beszédben nincs kijelölve». — Már hogyan egyeztessem ezt össze az 1. pont jegyzetének im e herekesztő szavaival: «A hasonlat» (a Szilágyié a zászlóval)» még tovább is talál: «valamint némely vár, azért, hogy nem leng fölötte zászló, lehet a zászlót ki nem tűzőnek a birtokában, úgy az írásból is, melyben az accentust nem szoktuk kijelölni, kilátja az olvasó, melyik, vagy melyek a kitüntetendő szavak». Ez csak elég világosan szól. Br. itt magáévá teszi Szilágyinak a Fogarasi elméletét czáfoló hasonlatát; és az idéztem 7. pontot mégis így rekeszti be: «Hogy pedig az élő szóejtés nem csak itt-ott ad egy-egy hasznos intést, hanem a magyar mondat egész alkatában és mindenütt szabályozó hatalom, arról egész munkám tegyen tanuságot». — A jegyzetben: «nem ok, nem hatalom»; itt meg: «szabályozó hatalom»! — Hát ezek kézzelfogható ellenmondások.

Az 1. pont szerint egyébiránt az accentus nem «szabályozója», csak «kulcsa» a szórendnek. Az okadatolás is csak azt mondja:

„... egy lépést sem tettünk, nem is tehetünk, hogy az accentus ne gyámolított és kalauzolt volna». — Hát az ott tárgyalt formákban egyedül az accentus kalauzolta a szerzőt? Mivé lesz akkor — hogy csak egyet hozzak föl ezúttal — az ő saját kitünő fogása: «a tudottnak és tudandónak a megkülönböztetése», mint a mely (saját szavai) «a legbiztosabb és pillanatnyira sem tágitó vezérünk a magyar mondat szerkezte megismerésében» —? A közbetett szavak: «mire az accentus képesít» (a megkülönböztetésre), csak az esetre nem lőnének túl a célon, ha az egészet úgy értelmezhetnők, hogy: «(a mire) a föltehető kérdéssel és a többi fontos útmutatóval együtt az accentus is képesít» (a föltehető kérdés, mint a melyben a kérdő szó «eo ipso» hangsúlyos, amúgy is rávezet a megtudandó és így okvetellen accentuálandó fogalomra). De nem így érti Brassai. Hisz az első pont szerint: az accentus a szórendnek «valódi kulcsa»; a legújabb kijelentés szerint pedig (Budap. Szemle 1884. 89. sz. 294. l.): «a magyarban a szórendnek egyedüli kulcsa a mondat hangnyomatéka». — Ez is, amaz is többet bizonyít a kelletinél, és háttérbe szorítja a magyar szóelrakásnak valódi nyitját.

A Brassai-adta talpraesett tetelek egyike szerint: «az eszmék rende a szókknak bizonyos nyelvben szokott rendétől függ.» Nos ez a szokott rend megállapítható-e úgy, hogy az illető alaknak ama bizonyos nyelv törvényeiben gyökeredző nyelvtani szerepét ne vizsgálónok mindenekelőtt? Br.-nak eme tételéből egyenesen az következik: hogy a magyar szórendezésben egy lépést sem tehetünk, hogy a szók nyelvtani érteke ne kalauzolna. Ezen — ismételve mondom — az illető fogalomnak nem a beszélőre vagy íróra nézve fontos mivolta, hanem az illető kifejezésnek ilyen vagy amolyan grammatikai sajátága, állása stb. értendő. Csak az ilyen érték-vonta határok közt tűntethetjük ki biztosan ama subjectiv fontosságot; biztosan, vagyis a nyomatosság nemcsak mértékének, hanem minőségének is megfelelő elrakással. — Láttuk az értekezésem I. részében egymással szembeállított példákából, és láttuk az előbbi szakaszban felhozottakból is, hogy a mondatok egyforma accentusával különböző szerkezet járt együtt; mert az egyformán erős accentus különböző minőségű nyomatosságot hangoztatott; ez pedig, a magyar nyelv természete szerint, különböző szórendet kíván.

A szók elhelyezésének egyedüli kulcsa tehát: nyelvtani értékek. A kulcs kezelésének. — mert nem épen egyszerű kulcs ez, — több módja van; és az egymást kiegészítő módok egyike az accentus. Fejtegetéseiben nem is úgy bánik vele Br., mint kulcsesal, hanem úgy tárgyalja, mint a kulcs kezelésének egyik czélszerű módját. Értekezését épen az teszi igen becsessé, hogy megvannak benne azok a többször említettem sikerült útbaigazítások, és a puhatólódásnak biztos eredményre vezető módjai; mégpedig «ad captum» magyarázva. Ezek olvasása közben eszünkbe sem jut az, hogy Br. már «a priori» alárendeli őket a panaceaívá tett accentusnak. E vizsgáló módok értéke ninesen semmi különleges elmélethez kötve. A legtöbbjét ezért teszem és tehetem magamévá én is, mindamellett, hogy nem a hangsúlyt tartom a magyar szórend kulcsának.

Hiszem és remélem, hogy nem vetik majd szememre a szavakkal való játszadozást. Nem mindegy ám, mit tekintünk fődolognak valamely kérdés fürkészetében. A szórend tanulója a szerint jár helyes, vagy nem helyes úton, a mint a nyelvészettől kijelölt, és egyedül czélravezetőnek állított egyik vagy másik esz-közt választja eligazodása nyitjának.

3. §.

«A magy. mondat» cz. értekezéséről. (Folyt.)

A különböző accentusok alkalmazása.

A II. értekezésnek «Az ige accentusa» cz. 12. §-át azon kezdi Br., hogy «kénytelen megmaradni az idegen szóval». Szerinte se a súly, nyomás, se a hangemelés «nem fejezi ki az eszme lényegét». Hangemelés-nek azért nem nevezhetni, «mert az accentusnak azt a nemét, a melyről nyelvtanban szó lehet, a hangnak minden zenei emelése, sőt általában zene vagy énekhang nélkül is (p. o. susogva) képesek vagyunk megadni». . . . «Nevezetesen a hang eszméjének minden kifejezése maradjon távol tőle stb.» — *Accentus a hang* fogalmának kifejezése nélkül! Hogyan értsem ezt? Hiszen hang nélkül, — bármily minimális legyen is a mértéke — még susogni sem lehet. De a «Budapesti Szemle»-ben (1884. «Nyelv és irodalom» című czikk) Br. maga is már ezzel

a kifejezéssel él: «hangnyomaték» (a mondat hangnyomatéka). Szükségtelemmé vált e szerint most már minden további észrevétel. Visszatérek ismét a III. értekezésre («tüzetes rész»), mint a mely részletesen ismerteti az accentus kérdését.

Tehát: hangnyomaték! Ebből, az én felfogásom szerint, az következik, hogy az «elsőrendű accentus» erősebb, hatásosabb hangnyomaték annál, a melyet «másod» vagy általában «alsóbbrendű» accentusnak nevezünk; Az accentus fokának a meghatározása és megjelölése nem különböztetik attól a foktól, a melyet valósággal hangoztatunk. Ezért nevezük — nevezi most már Br. is a «Budapesti Szemlé»-ben (hol accentusnak, hol hangnyomatéknak. Például e mondatban (Br. példája. III. érték. 4. §. 5) 205. 1.) *Játszik a gyermek* — mind a két szót egyforma hangemeléssel és erővel ejtjük ki. Nem is lehet másképp; mert ez a forma vagy az általános kérdésre (*Mi történik?*), vagy egyszerre két kérdésre felel meg: *Mi történik?* felelet: *Játszik valaki.* *Ki játszik?* felelet: *A gyermek játszik;* és így egy mondatban: *Játszik a gyermek.* — Mind a két esetben mind a két fogalom egyaránt ismeretlen, és így egyenlő fontosságú is, nemcsak a kérdezőre, hanem a felelőre nézve is. Ennélfogva a feleletben is egyforma hangsúlyt kíván meg. Ha tehát az accentus csakugyan élőszóval ejtett kifejezője valamely eszme fontosságának, — a minthogy a beszélőre és a hallóra nézve valósággal az, — akkor az idézett mondatban a «gyermek» hangsúlya, a mely épen oly erős, mint a «játszik» igéé, nem lehet «másodrendű» (secundarius accentus), a minek Br. nevezi.

«Igen de ha nem másodrendű, miben különbözik ekkor a «játszik» fő accentusától?» Ezt kérdezheti tőlem Brassai. Felelet: különbözik abban, hogy nem a zömben, hanem az egészítvényben áll. Nem elég ez?! Brassainak, mint látom, nem elég. Ezt mondja: «... az első és fő accentust az ige igényli, mint a mely folyékony (v. ö. *ρῆμα*) természeténél fogva az újság kifejezésére alkalmasabb, s a leggyakrabbi és rendesebb első formában (a gyermek játszik) magáénak vallja. A nevező csak másodrendű stb.» — Az ige a mondat lelke; a zöm a legfontosabb része. De ez nem lehet alapos ok rá, hogy más alaknak és a mondat más részének az igéével, illetőleg zómével egészen egyenlő hangnyomatékát a másodrendű accentus színvonalára szállítsuk le. — Ugyanez áll a

következő mondatra nézve is: *esik az eső.* Egyforma itt a hangsúly. Mihelyt akárcsak annyival gyengítjük is az *eső*-n létöt, a mennyi épen szükséges, hogy meg tudja különböztetni a halló az igéétől, már nem lesz másodrendben accentuált szó, hanem «pure pute» accentuálatlaná válik: *esik az eső;* vagy, hatásító accentussal: *esik az eső!*

Én, a ki nem az accentusra alapítom a szórendet, nem szorultam a fő accentusra. Itt azonban számolnom kellvén Br. álláspontjával, nem hűnyhatok szemet a fő accentus előtt. — A Br. accentusa, mint látjuk, nem csupáncsak hangoztatást jelent, hanem a mondatnak egyik vagy másik részében állást is; ez pedig a hangoztatással épen nem egyazon természetű szerep. Ez nehezíti meg a kérdés tisztába hozatalát. A fő accentus a zömhöz, — a másodrendű az accentuált egészítvényhez kötött hangnyomaték. A «fő accentus» elnevezésének megvan az a jó oldala, hogy szabatosan jeleli mind a hangzást, mind a helyet. Ezt a czímet a zöm soha se hazudtolja meg; mert a zömben nem lehet más mint erős accentus; a «másodrendű accentus» czímet ellenben meghazudtolja az itt fenforgó esetben az egészítvény. Taglalásom nem is annyira a «fő», mint inkább a «másodrendű accentus» ellen irányul.

A «fő accentus» elnevezés nem zár ki más erős hangnyomatékokat, és csak ezt jelenti: az elsőrendű accentusok legfőbbike, vezére, «*primus inter pares*». De épen ezért tisztán csak fő accentusnak nevezném; nem egyszerismind elsőrendű-nek is; a többi accentust pedig, akármelyik helyen szerepel is, ha erős, «erős»-nek; ha gyenge, «gyengé»-nek, vagy «másod(alsóbb)rendű»-nek nevezném el. Így azután «másodrendű» szabatosan kifejezné az illető fogalmak másodrendű fontosságát, és az ennek megfelelő hangoztatást is, mint a mely valóban gyengébb az itt tárgyalt egészítvény accentusánál, azaz hogy saját szerű modulatiojánál fogva különbözik tőle. (A legközelebbi §-ban ezt példákkal világítom meg).

Háromtagú mondat.

4 { *A tanító dicséri a gyermeket.*
 A gyermeket dicséri a tanító.

Az egészítvény accentusa, Br. szerint, itt csak másodrendű; szerintem elsőrendű.

E mondatok mindegyikében két tudnivaló eszme van. Előadásbeli fontosságuk egyforma; de a szórendben kitüntetett (ige-jelezte) nyomatosság — a magyar nyelv törvénye szerint — csak az egyiknek juthat, t. i. a jelzőnek; pl. (nagyobb világosság kedvéért más igét használok itt): *A tanító oktatja . . .* — Az egészítvényét a hangsúly jelöli: *a gyermeket (nem a gyermek oktatja a tanítót)*. — Ha megfordítom a rendet (*a gyermeket oktatja a tanító*), az előbbi jelző és egészítvény szerepet cserélnek; és ha még egyet fordítok rajta, visszakerül az első szerkezet.

Az egészítvények mindegyike itt egyazon szórendező és accentuáló szabály alá esik; es a mondat mérlegének majd egyik, majd másik serpenyője súlyod ugyan; de a mélységnek egyazon vonalára; ha pedig megáll a mérleg, okvetetlen megtartja az egyensúlyt. — Más példa (igekötös igével, tehát bővített állítmánnyal): *Nem ő győzött le engem, hanem én győztem le őt*; — *Nem engem győzött le ő, hanem őt győztem le én* (egészen más ez, nemde: *Nem ő győzött le engem (hanem Andor), Én győztem le őt, (nem te)*). A mondatok ellentétben állása jobban kiemeli az egészítvények fontosságát; de kitetszik ez az olyan magánálló szerkezetből is mint: *Hát a tanítvány ad leckét a tanítónak? Vak vezet a világot!* — Az egészítvénynek a jelzővel egyaránt nyomatos voltát itt is open úgy, mint a Br. mondatában, esupán a hangsúly tünteti ki; de csak úgy, ha merő fictióval le nem szállítjuk színvonaláról, hanem számbaveszszük azt a kiváló tulajdonságát, a melynél fogva sokszor egymaga jelöli a mondat értelmének egy bizonyos vonását.

6. $\left\{ \begin{array}{l} \text{Dicséri a tanító a gyermeket.} \\ \text{Dicséri a gyermeket a tanító.} \end{array} \right.$

Ebben két egészítvény van, és — Br. szerint, «a másodrendű accentus után harmadrendű is létezik. Harmadrendűnek csak helyénél fogva nevezzük» — mondja Br. — «mert emphasisára nézve nem alább való a másodrendűnél». — Már itt a szerző maga is kimondja, hogy a harmadik helyen álló szót ép oly erősen hangoztatjuk, mint a második helyen állót; mégis harmadrendűnek nevezi; és így az «emphasis»-sal igyekszik kártalanítani az egészítvényeket azért a fukarságért, a melylyel az accentusok tárából

csak másod- és harmadrendűt juttatott nekik. Már ez is mutatja, hogy a zömevel való egyforma hangoztatásuk nem került ki a figyelmét. Ő-nála e szerint a «másod- és harmadrendű» accentus csak helyhez kötött terminológia; nem czélszerű pedig; mert a hely, — szabatosabban: a mondatnak a része, a melyben áll a szó, (az inchoativumot ide nem érve) nem korlátozhatja a hangsúlyozást. Az accentusnak tehát olyan nevet kell adnunk, a mely az adott esetben valósággal meglévő hangzását tudatja velünk.

4. §.

«A magy. mondat» cz. értekezéséről. (Folyt.)

A különböző accentusok alkalmazása.

Másodrendű accentus az olyan egészítvényeken van mint pl. *Ezzel árthatsz ám saját ügyednek; (de az enyém nem vallja kárát)*. *Hogyha beéri a főjegyzői állással, (akkor kár fessegetnünk az alispánság kérdését)*. *Ha te elveted az én javaslatomat, (én is elvetem a tiedet)*. — Ugyanilyen accentusa van az inchoativumnak is a következőkben: «*A bizottság elfogadja a javaslatot; (de a plénium el fogja vetni)*». «*A mikor én beléptem, (Jancsi már nem volt ott)*». Különbözik ettől az *én* szón lévő erős nyomatok (a Brassai-fele fő accentus) im e mondatban: «*Most én lépek (be) a körbe*».

Az accentuálás nem mindig fedezi az illető fogalom fontosságának a mértékét; és ez igen természetes: a beszéd nem enek, a melynek minden egyes hangját a hangoló villa szabályozza. A följebb elősorolt példákban a lehetőségig egy nyomon jár a hang a fogalom jelentőségével, valamint a következőkben is: *Igy meg nem lövöd a vadat. Erre ki nem viszitek ezt az almariomot. Az be nem megy oda a világot se!* — Br. így accentuál (Káldi fordít.): *Fejét föl ne fődözze; ruháit meg ne szaggassa* stb. — Mondja ezután: «Ellenem vethetné valaki, hogy nem jól accentuálok, mert mondják így is: *fel ne, meg ne, be ne, el nem*». Mondják biz azt igen rosszul; mert l. a tiltásban, tagadásban a főhatározók a *nem* és

ne, és így ezeket kell jelzőkké tenni s accentuálni; a jelző előtti szavak pedig okvetetlenül az inchoativumhoz tartoznak stb. (III. érték. 98. jegyzet. 360. 361. l.) — Okoskodása kifogástalan; de túlmegy a határon; mert kivételt nem tűrő szabálylává teszi azt, a minek számtalanszor ellene szól a gyakorlat, az élet. Már a mit a magyarságnak apraja, nagyja közönségesen így ejt ki: *be ne, ki nem* stb., az nincs rosszul accentuálva. Magát a nyelvet és ennek birodalmában az általánosan elterjedt szokást nem korrigálhatjuk.

Megjegyzem, hogy az effélének: *az be nem megy oda; mi nem oldjuk ezt a kérdést; ki ne vedd, ha mondom!; vissza ne hozd!* nagyon is meg van a maga jogosultsága. Fokozása ez a tagadásnak és tiltásnak. A rendes forma ez: *nem megy be; nem oldjuk meg; ne vidd ki; ne hozd vissza.* Amaz pedig a rendkívüli. A beszélő ott a tagadás és tiltás körén belül a *be, meg, ki* stb. határozók-jelölte fogalmakat emeli ki különösen, mégpedig a szórendet is visszafordítván. (A parancsoló módban is éppen így váltakozik ez a két forma: *vidd ki, és: kivid!* *tedd meg, és: megtedd!*) — Más ez például: *Az ajtóban állva, néztem; de be nem mentem. Kialts le neki, de le ne menj!* — Ezzel egybehangzanak a Br. példái a már idéztem jegyzetben: *Meszszebb ne menyetek; . . . tovább ne maradjatok. Semmi abban reggelig ne maradjon.*

A következőkben nem a valóban fontos eszmén van a hangsúly: *Azt mondd, kiment; kilökték pedig.* Kétségtelen, hogy a nyomatosságot itt csak az i g e accentuálása fejezné ki hi venés pontosan: *kiment . . . kilökték.* Emphasissal mondhatjuk így is; de a másik a szokottabb accentuálás. — Legnehezebb a különböztetés ott, a hol különböző jelentőségű fogalmak találkoznak egy és azon mondatban; pl. *Mindig engem szidnak. Ilyenkor is megfenyítik (a helyett, hogy szép szöveget oktatnak).* — A *mindig* és *ilyenkor* szöveget itt erősebb hangemelésssel ejtjük ki, mint ezeket: *engem* és *megfenyítik*; pedig emezek jelölnek fontosabb eszméket. Az utóbbiakat a hangnak nem is annyira emelésével, mint inkább erős megütésével nyomosítjuk. — *Az inas a postára ment, a pénzes levéllel.* Az egészítvény (itt csak utólag magyarázó része a mondatnak, voltaképen külön mon-

datnak a kezdete: *a pénzes levéllel ment oda*) szintoly erős hangsúlyt kap, mint a mindenesetre fontosabb zöm. Oka egyszerű: Lehetetlen oly változatossá tenni a hangot, hogy minden egyes esetben pontosan jelölje az illető fogalom jelentőségének a fokát.

5. §.

«A magyar mondat» cz. értekezéséről. (Vége.)

A nyomatos (accentuált) állítmány helye.

A Brassaitól felhozott példák sorában olyan elrakásra is akadtam, a melyet nem javallhatok. — Kettőnél több tagú mondatban, a mint már említettem, nem tanácsos, végül tenni a nyomosított állítmányt. Kivételkép megtörténhetik ez akárhányszor; hisz «egyszer pokolban is esik vásár»; — de a kivételek közé, nezetem szerint, nem tartozik az olyan mondat, mint ez: *A tanító a gyermekéket dicséri* (III. ért. 11. §. 265). Nem magyaros szórendezés ez, akár elszigeteltnek tekintjük a mondatot, akár mással egybesorozottnak. Mennyivel magyarosabb ez: *A tanító dicséri a gyermeket*; vagy: *A tanító dicséri (a gyermeket); a pap ellenben ügyöt-békát kiált rá.* Bármikép vessük is egybe más mondatokkal, egyik esetben sem szükséges, az úgysis «ismert» *gyermek*-et második inchoativummá tennünk.

Ilyen ez is: 1. *Háromat a halottnak hárangoznak (a halottnak háromat hárangoznak.* 293. 294.). Maga Br. is ezt mondja róla: «A halló és olvasó mindjárt sejt, hogy itt valami nincs a maga rendén». — Hát «nincs» valóban; és a Brassai-módosított szerkezetek sem teszik jóvá; pl. («határozatlanná tevén mind a két tagot») így: *halottnak háromat hárangoznak (élőnek nem szoktak)*; vagy (mind a kettőt határozottá téve) így: *a halottnak a harmadikat hárangozzák*; vagy: . . . *a háromat elhárangozták*. Csak a harmadik igazítás, — szintén a Brassaié — kifogástalan; t. i. ha az inchoativum egyik tagját a mondatzömbe tesszük: *a halottnak háromat hárangoznak*, mint az eredeti dalban van rendezve és accentuálva.

Hibás accentuálás — im e szabatosan végbevitt után: *tegnap esett az eső* — a következő is: *az eső tegnap esett* (299). Erre is azt

mondja Br.: «Az első természetesen jobb, mert a kellő súlygyen meg levén tartva benne, harmoniásabb». — Én-szerintem az első (itt nem a comparativus, hanem a positivus fejezi ki a valót) nem «jobb», hanem «jó», az «egyedül jó»; a második pedig «nem jó». Hisz épen az a baja, hogy nem harmoniás; a mire pedig nagyon ügyel magyar nyelvünk alkotó szelleme. Ez a hangsúlyozás csak rendkívüli esetben állhatna meg talán; így például: (**Hisz tegnap is esett az eső; mégsem tett kárt**) — «Jó, jó: az eső tegnap esett; de most szakad.» Hát ez megjárja humoros beszédnek, a melyben a fődolog az, a mit a német «Knalleffekt»-nek nevez; de még ezt a hatást is csakúgy biztosítaná a magyaros szórend, így: «*Tegnap esett; de most szakad (az eső)*». Helyesen jegyzi meg Brassai a következő mondatokról: «*Pista tegnap részegen jött haza a vacsoráról*. — Illően kiegyenlített mondat. — *Pista tegnap a vacs. haza részegen jött*. Nagy feneket kerítő mondat. *Részegen jött haza Pista tegnap a vacsoráról*. Pongyola mondat» (306). Egyetértek vele, és azt adom hozzá, hogy az utolsó mondat, — a pongyola — mégis jobb a másodiknál, a melynek a sok inchoativum nagy feneket kerít. Ettől idegenkedik az ép nyelvérzék a leghatározottabban; még a legrövidebb mondatban sem kedveli, úgyhogy, mint láttuk, a kéttagú inchoativumot is csak «cum grano salis» alkalmazva tűri meg; sőt annyira állítmány-sürgető a magyar mondat, hogy sokszor még a kéttagú is az állítmányt, bocsátja előre (az accentuáltat; mert itt leginkább erről volt a szó); pl. *bízik benned; játszottam vele; nagytja a dolgot*. — Háromtagú mondatok: *kifutott az utcára; leesett a fáról; kiugrik az ablakon* nem pedig: *az utcára kifutott; a fáról leesett; az ablakon kiugrik*.

Már az eféle (magyar) mondatokból is kitetszik a magyar és más, például a német elrakás és hangsúlyozás közötti különbség; leginkább ott, a hol a német a segédigét használja; pl. *du hast die Sache verfehlt; elhibáztad a dolgot; er ist auf den Baum*

hinauf geklettert; felmászott a fára. — De különben is nagy az eltérés; pl. (német segédige nélkül): *Er springt zum Fenster hinaus; kiugrik az ablakon*. *)

A szabály, a melyre itt hivatkozom, Brassainak ide vonatkozó fejtegetéseim alapszik. A «kellően kiegyenlített» mondatra valló példa az ő példája. Kivételt ez alól csupán a nagy hatásra számító beszéd, a meglepő fordulat tehet; pl. Brassai mondata (296.): *A gyávaság a becsületnek árt* — csak ilyenformán állhatna meg: *A gyávaság a becsületnek árt; a testi épségnek használhat*. Nem szükség mondanom, hogy még az ilyen eset is nagy óvatosságot kíván. — Az itt előadottak, mint mondtam, az accentuált igére, illetőleg állítmány-egészítőre vonatkoznak; a mikor t. i. nines másféle, különösen kiemelt fogalom a mondatban. Az accentuálatlan állítmány könnyebben tűr több inchoativumot, és örömelebb hátrál nyomosítottjával együtt. De támadhat azért, hamindjárt ritkábban, ilyenkor is nagy feneket kerítő mondat. Például a már idéztem szabatos szerkezetnek (*Pista tegn. rész. jött h. a vacsoráról*) illetén módosulása: *P. t. a vacs. rész. jött haza*. Már ez nem egészen kifogástalan.

Nem ok nélkül szóltam ez alkalommal is az igének hátrátolása ellen. A mondatnak egész valóját megtámadó, és szórendünknek oly általánosan elterjedt kórsága ez, a mely ma már

*) «*Eine Frau, die zum Fenster hinausspringt*» (egy vígjáték címe). Ezt így fordították le magyarra: «*Egy nő, a ki az ablakon kiugrik*». — Hibás rend ez. Az accentuálás sehogy se teheti jóvá: *a ki az ablakon kiugrik* — ez teljes lehetetlen; *a ki az ablakon ugrik ki* — ez hibátlan beszéd; de itt úgy hangzik, mintha akadna olyan nő is, a ki más nyíláson út ugrik ki a házból. Nagyon izgatottan mondhatja ugyan valaki: «*Ne közeledjetez hozzám; mert az ablakon ugrom ki mindjárt*». De ez egészen más eset. Ha pedig ad normam: *éjjel dőzsöl, nappal alszik* stb. a hátul álló állítmány a hangsúlyos tag, így: *az ablakon kiugrik*; vagy akár egyforma hangsúlylyal is; *az ablakon kiugrik*. — akkor azt vélhetnő a halló, hogy van olyan teremtes is, a ki beugrik vagy bemászik az ablakon. A szabályos rend és accentuálás csak ez lehet: «*Egy nő, a ki kiugrik az ablakon*».

sokaknak föl sem is tűnik. Pedig a kinek a nyelvértékét még az ilyen elrakás sem bántja, attól alig várható, hogy a sokkal fogasabb és kényesebb mozzanatokot fogja föl kellően. Egész tisztelettel ismétlem tehát figyelmeztető szavaimat: Előbbre az igével!

Ezek voltak észrevételeim Brassainak a szórend és hangsúly kérdését tárgyazó fejtegetéseire. E mellett rámutattam az e műben különösen kimagasló elvek és magyarázatok fontosságára is. Ráműtattam a lehetőségig; nagyrészt már a szórendi taglalásokat kivonatossan ismertető I. r. 5. §-ában. E terjedelmes munkának, — akár czáfólag, akár javallólag — még több részletébe bocsátkoznom lehetetlen. Saját dolgozatom befejezésének a szempontja is arra int, hogy a bírálatot hosszabbra ne nyújtsam.

Brassai, mindamellert is, hogy nem ott keresi a magyar elrakás kulcsát, a hol az én felfogásom szerint keresendő, tetteg az utóbbival nyitogatja a szórend várának a kapuit. Ezért is találkozunk ily gyakran, — hogy ne mondjam többnyire — az eredmények kimutatása terén. Fentartom e szerint a munkájáról már ezelőtt mondottakat, vagyis azt, hogy messzeterjedő világot vet a magyar szórend kérdésére minden olyan esetben, a melyet tüzetesen vizsgál és magyaráz. Az olyan esetekben t. i., a melyek az accentust az illető fogalmak jelentős voltával egybehangzóan működve tüntetik föl, részletekbe hatólag, sok sajátzerű jelenséget fölfejtve, sok igazságot napfényre hozva folynak ott a taglalások; úgyhogy, a ki a gyakori kitérések miatt, — a melyek egyébiránt szintén becsesek, — türelmét nem veszi, az szépen eligazodik az egyes formák vizsgálására kijelölt ösvényen, és sokat tanulhat e nagybecsű munkából.

Hátra van még a következő kérdés: A Brassai-szerinti mondatnak szélesb alapra állításával, úgy a mint e bírálatban megkísértettem, megoldottnak tartom-e a magyar szórend elmélete kérdését? Felelet: igen; annyiban tudnillik, a mennyiben így már egész terjedelmében tárgyalható az elrakás kérdése. Csakhogy az így kibővült mondatban az accentus, tetemesen módosított szerepében, nem a Br. accentusa többé. A természet szerint nyomatos, és az is-kapcsolta fogalmak egész rajának a mondatba való be-

jutása egyértelmű az alakok különböző nyelvtani értékének, mint első sorban döntő tényezőnek érvényrejutásával; úgyhogy most már itt is ez lett a szórend vizsgálatának a súlypontja.

Az accentus így is nagy szerepet visz, és az értelemárnyéklatok jelölésében a szórendnek mindig pótolhatatlan társa és kiegészítője; de nem szabályozója, alapja, kulcsa. Az én mondatomban nincs fő accentus. Számos alaknak a fő accentussal fölerő hangnyomatékával egészen más sorakozás jár, mint az, a melyet a főaccentusos kifejezés eszközöl. Az én mondatomban — a többi közt ezért is — szórend-adta elsőrendű vagy fő nyomaték szerepel. Egyszer mindenkorra megállapodott, és így szemmelátható s kézzelfogható forma ez, a melyet különbözően felfogni (percipiálni) nem lehet; a miért is sokkal biztosabb támasz a halló érzék működése körébe eső hangnyomatéknál.

A szórendezés alapja kérdésében annyira eltér mindkettőnk felfogása és eszméink menete, hogy habár magamévá teszek is nem egyet a Br. dolgozatában kifejtett elvek közül, és azon elvek szerint taglalok is nem egy mozzanatot, az elrakás fejtegetése módjára nézve ezután is teljes szabadságot tartok fenn magamnak. Az értekezésem egész folyamatában előadottakból különben is természetszerűen következik, hogy a meggyőződéseim szerint egyedül helyes elméletet véglegesen kifejtő II. fejezetben saját álláspontomnak minden irányban megfelelő módot és rendszert kell követnem.

II. FEJEZET.

6. §.

A bővebb taglalások befejezésül szükségesnek tartom, megjegyzéseim tárgyává tenni két nyelvészársamnak egyik-másik állítását.

Brassai a III. értekezése 12. §-ához való (50) jegyzetben különös figyelemre méltó észrevételeket tesz több syntaxisnak szórend-tárgyaló czikkeire (273—278. l.). — Ha nem osztozom is abban a véleményében, hogy a «a többi nyelvészek a Fogarasi felfedezését egy teknősbéka nyommal sem vitték odébb,» készségesen elismerem, hogy amaz észrevételeinek nagy része alapos.

Egyetértek vele különösen abban, — a mit a jegyzet végén, Szvorennyi szabályai bírálatában a hangsúlyról mond, — hogy «a mely pillanatban kiküszöbölnek a szórend tárgyalásából, legott összemlanék minden rendszere stb.» — A hangnyomatekra és módosulásaira rá kell ám mutatni mentül gyakrabban. E nélkül az elrakás szabályainak sikeres tárgyalásáról szó sem lehet.

De nem tehetem magamévá Brassai jegyzetének azt a tételét, mely szerint: «ő és talán minden ember a kiemelést, hangsúlyt, nyomosítást mind azon jelentésűeknek, az *accentus* vagy *accentualis* fogalmaít magyarítani próbálgató kifejezéseknek tartják» (277. l.). — Szerintem az általános értelmű «nyomosítás»-tól, — a melynek többféle módja és foka van, — nagyban eltér a különleges értelmű «különös kiemelés»; mert egészen másfajta, és a szokottnál erősebb nyomosítás. Szintügy különbözik a generikus jelentésű «hangsúlyozás»-tól is, nem is említve azt, hogy az utóbbi, szószerinti értelemben véve, csakis az előbeszédre alkalmazható, és csak átvitt értelemben használva cserélhető fel a más kettővel. Bizony nem azon jelentésű ez a három kifejezés, és nagyon is szükséges megkülönböztetni. Mint rokonértelmű kifejezések sokszor állhatnak ugyan egymás helyett; de igen gyakran nem lehet föleserélni egymással.

Brassai ugyanabban a jegyzetben és 277. lapon 3. alatt azt jegyzi meg közbevetőleg, hogy olyan magyar mondat, a melyben «egy fogalom sincs kiemelve, nem létezik». — Ha «kiemelve» annyi mint «nyomosítva», akkor igaza van az értekezőnek. Ámde Szvorennyi az ő nyelvtana 385. §-ában «különösen kiemelt» fogalmakról szól. E műszónál plane nem szabad kihagyni a «különösen» határozót. — A szórend tárgyalásánál kiinduló pontnak olyan mozzanatot kell választanunk, a mely a nyelvbéli közlekedésben a legszokottabb. Nyelvtaniróink nagyobb része ilyen mondatokból indul ki. A Brassai-féle (inchoativumos) első forma is ilyen (*a gyermek játszik*). Mondja is róla, hogy: «a leggyakrabbi és rendesebb első forma»; — hogy: «az egyszerű állító mondatnak első és legközönségesebb formája» (III. értek. 205., 213. l.). — Ebben tehát hűt vagyunk.

Minthogy ez: *a gyermek játszik* a rendes forma, okvetetlen különbözik tőle im ez a kettő: *játszik a gyermek*, és: *a gyermek*

játszik, mégpedig abban, hogy a hangsúly az egyikben helyet, a másikban (a helylyel együtt) fogalmat cserélt, és ezzel mind a két esetben növeli a mondat nyomatosságát. Az ilyen mondatok tehát, szerintem, nyomatosak. Ezt helyteleníti Br. — A «Budapesti Szemlé»-nek 1884. májusi füzetében ugyanis («Nyelv és irodalom.» Jegyzések. 6.) — 304. l.) az én cikksorozatomból idézvé, és megrován a következő osztályozást: a) *rendes mondat*; b) *nyomosító mondat*, — e szavakon végzi a jegyzetet: «Szeretném hallani, mikép mond ki maga az osztályozó is, bár egyetlen egy magyar mondatot, legalább is egy «nyomosított» vagy «hangsúlyozott» (a különbséget nem értem) szó nélkül!»

Hát épen ugy mondhatná valaki: «Beh furcsa különböztetés ez: «személyvonat» és «gyorsvonat»! Képzhető-e bármiféle vonat a gyorsaságnak legalább is ilyen vagy amolyan mértéke nélkül?» — E nélkül csakugyan nem képzhető; de gyorsaságának az a bizonyos mértéke még nem teszi úgynevezett «gyorsvonattá». — Változatos szórendünkkel a legtöbb esetben együttjár a mondat nyomatos voltának fokunkinti növekedése. Ha nem helyes a «nyomosító» vagy «nyomatos» elnevezés, akkor mi nevet adjunk az olyan mondat-formának, a melyet épen erősebb nyomatossága választ el a legközönségesebb első formától?

Simonyi Zsigmond, «A magyar kötőszók» című pályaművében szintügy hibáztatja a mondatok ilyenféle osztályozását; de csak annyit mond róla: hogy az *egyes* és *fordított* szórend, valamint az *értelmező* (nem *értéskötő*, mint ő nevezi) és *nyomosító* mondat-féle «elmélet» a nemet szórendi szabályokat másolja». (I. köt. «Az is szórendje.» 32. l.) — Megjegyzem, hogy a másolás nem baj, ha czélszerűnek bizonyul be; és kérdem egyúttal: mit másolhatna a magyar elrakás a némettől, mikor ennek a kettőnek alig van érintkező pontja? — Azt sem mondja tisztelt nyelvész-társam: miért hibás a kérdéses osztályozás? Csak annyit jegyez meg ott, hogy «a magyar mondat egészen természetesen három részre oszlik: egy *előkészítő részre*, egy *hangsúlyos részre* s egy *utólagos kiegészítő részre*. (Brassai elnevezései: *inchoativum*, *mondatzöm*, *egészítmény*.)»

Ismétlem, a mit már a maga helyén kijelentettem, hogy a mondatnak ez a berendezése czélravezető. Csak azt nem értem, hogy ennek a részekre osztásnak hol és mivel állná útját a köz-

tünk vitás különböztetés? Aztán: az a részekre osztás annyira megfelel-e minden követelménynek, hogy immár szükségtelenné vált a mondatoknak, különböző természetű szerinti osztályozása? Abból, hogy valamely épületnek van előcsarnoka; belső (fő) lakrésze és kiegészítő helyisége, még nem tudjuk meg se az építésmódját, se rendeltségét, se azt, hogy kik lakják? Pedig mindezt tudnunk kell, ha helyes ítéletet akarunk alkotni róla.

Az itt felhozottakkal csak azt iparkodtam kimutatni, hogy a szóban forgó mondatkülönböztetés alapos kifogás alá nem eshetik. Hogy mit és mennyit tartok fenn most abból, a mit a mondatok minősítéséről korábban írt czikkeimben adtam elő, ki fog világítani az itt következő szakaszból.

7. §.

Ez a szakasz dolgozatomnak befejező részét foglalja magában. Itt már röviden, minden bővebb magyarázat és okadatolás nélkül ismertetem a magyar szórend elméletét és alapvonásait; dióhéjba szorítván összes taglalásaim főbb tételeit, és úgy vázolván a szórendet, mintha mindaz, a mit eddig mondtam, ismeretlen volna az olvasó előtt. Lesz itt tehát egész sora az ismétléseknek. De nem járhatok el másképen, ha azt akarom elérni, hogy a tisztelt olvasó itt, a munka befejező részében, hosszas fejtegetésektől háborítatlanul ismerkedjék meg szórendezésünk lényegével és főbb mozzanataival. Búvárkodásom eredményét a következő pontokba foglalom össze:

A szórend magyarázata.

1. A magyar szórend; a szavaknak nyelvünk törvényei szerinti elrakása. A mondat szerkezete csak úgy lehet magyaros, ha a szók a nyelv természetének megfelelő módon sorakoznak benne; pl. *A bátyám megteszi neked ezt a szolgálatot.* Ez magyaros elrakás; a következő nem az: *A bátyám neked ezt a szolgálatot megteszi.*

A szórendezés feladata.

2. A szórendezés feladata többféle. A különböző elrakás ugyanis: *a)* egybekapcsolja, illetőleg a mondat czéljának megfelelő viszonyba állítja a fogalmakat, és ez által a mondatokat is; *b)* tudatja a mondat értelmének különböző árnyéklatait; *c)* eleget tesz a kötött forma és ékes-szólás követelményeinek, sőt nem ritkán a közönséges beszédben érvényre jutó emphasisnak is; de csak úgy, ha mindezzel az *a)* és *b)* alatti feladatokba nem ütközik. — Példák:

a) Fogalmak, illetőleg mondatok egybekötése. *A vendégszerető magyar jó szízzel látja házában az utasokat, (a kik betérnek hozzá látogatóba); — és: *A... látja az utasokat házában, (a hol mindig tárva a kapu stb.).* (Gyergyai példái. *A magy. ny. sajátosságáról* 107. l.). — *Pistának a búzáját,* — *Jancsinak a szénáját* gyűjtötték fel; — és: *Búzáját Pistának,* — *szénáját Jancsinak* gy. fel. — Az utóbbi mondatpárban más-más az árnyéklat és a mondatok kapcsolata is, a szerint, a mint a tulajdonító-ragos szó megelőzi, vagy követi a birtokszót.

b) Értelemárnyéklatok jelölése. Ma *meghálunk Vácson.* Ma *Vácson* hálunk meg. *Ma* hálunk meg Vácson. — *Vácson* hálunk ma meg. *Meghálunk* ma Vácson. — Az *egészet* fölfedezte. (Dehogy hallgatott): *fölfedezte* az *egészet.* — *Mindent* nem mondok el. (Szólok); de *mindent* el nem mondok ám! *Nem mindent* mondok el, (csak a legszükségesebbet).

c) (A birtokszó elül.)

Most *lángjában* fájdalomnak

Egymásután *herradának.* (Frangepán Erzs. — Kisfaludy Sándor.)

(A szók erős szétválasztása.)

El kívánom arany lanton

E vidúlást dallani. (A tavasz. — Csokonai.)

(Inverziók.)

Távol egy sír keresztére
 Hogy tűzhessék hív emléket; e h. *hogy ... keresztére tűzhessék* stb. (Harczdíj. — Kölcsey.)

Megmérgecsítve látja
 Létet, balsors kit ér; e h. *kit balsors ér.* (Az ifjú. — Kölcsey.)

Példa prózában: «s csak gonosz tetteik által húzák a jól érdemlett büntetést magokra» (e helyett: *húzák magokra* stb. (A ferrói szent fa. — Kölcsey.)

«(Annyit tudunk, hogy a latin betűket használjuk), s ezeknek összerakásával *fejazzuk jól-rosszul ki* azon hangokat stb.» (Hunf. Pál. «A jelen és jövőndő.» Nyv. VIII. 101.)

A közönséges beszédben sem ritka a szóknak olyan erősebb elválasztása, mint: *Holnap jövök vissza csupán.* Csak egyszer *ajdult* isten-igazába *fel.* Nagy ihatnékja volt *pedig* (e h.: *pedig* nagy ihatn. volt). *Meg fogod te ezt még keservesen banni.* *Őleső képet ha akarsz venni* stb., e h. *Ha őleső képet akarsz venni.*

A szók nyelvtani értéke.

3. A szók rendét mindenekelőtt nyelvtani értékek határozza meg; a nyelvtani érték-szabta határok közt azonban az illető fogalomnak beszédbeli fontossága foly be az elrakásra.

Valamely szónak, vagy több szóból álló kifejezésnek a nyelvtani értéke annyi mint: beszédrészbeli minősége (név, névelő, mutató névmás, határozó stb.); jelentése (állító, kérdő, tagadó stb.); a mondatban állása (meghatározottan, vagy határozatlanul szereplése; vagy: más szóhoz való viszonya, akár azon, akár más mondatban). — E különböző szerepek szerint szórendi szerepe is különböző.

A fogalomnak beszédbeli fontosságán az a jelentősége értendő, a melyre a beszélő vagy író leginkább, — gyakran kizárólag — irányozza a hallónak, vagy olvasónak a figyelmét. Csak miután már meg van állapítva az illető alaknak a nyelvtani értéke, és

csak ha ez úgy hozza magával, — juthat érvényre, mint szórend-intéző tényező, az ilyen alaktól jelölt fogalomnak ama mindig csak subjective értendő fontossága; és ekkor a szokottól, rendestől eltérő, különleges szerkezet juttatja kifejezésre a fogalomnak szóban forgó jelentőségét. A szerkezetnek ez a változó alakulása, a mely a magyar mondatot két nagy csoportra osztja, az ige nyomosító erején sarkallik.

A mikor a fogalomnak beszédbeli fontossága foly be az elrakásra, a hangsúly (a mondat accentusa), a szórenddel együttműködve tudatja az értelemárnyéklatot; pl. *Endre megtamadta.* *Endre tamadta meg.* A fogalomnak fontosságát és a mondat jelentését itt mind a hangsúly jelzi, mind a szórend. Igen gyakran azonban csakis a különböző helyen és módon végbemenő hangsúlyozás tudatja a különböző árnyéklatokat; pl. *Vilmos bántott engemet.* *Vilmos bántott engemet.* *Vilmos bántott engemet;* (*nem én bántottam őt.*)

A szórend és a hangsúly e szerint egyazon célnak szolgáló egyenrangú tényezők. Közös feladatuk: könnyen érthetővé tenni a mondat jelentése árnyéklatait. A finomabb árnyéklatok jelölésével, — a melyre a pusztá elrakás gyakran elégtelen — a hangnyomaték tesz különös szolgálatot a nyelvbéli közlekedésnek. A szórend működésének eme kiegészítőjét tehát perczig sem szabad figyelmen kívül hagyni. Másrésztől azonban szerepének a korlátait sem szabad szem elől téveszteni; mert a hangsúly, az ő mozgékonyágában sokszor nem azon a helyen, vagy nem azon a fogalmon állapodik meg, a melyiken kellene. Így támadnak aztán olyan mondatok, mint a következő: *«hogy már a polgárság is a muszkabarátokat agyonveri; e helyett: ... a polgárság is agyonveri a muszkabarátokat.* — Az állítmány itt csak hangsúly nélkül és fordított rendben állhatna szabályosan legvégül, így: *«a polgárság is a muszkabarátokat veri agyon; esakhogy az itt idézett mondatnak, szemben az előzményekkel, nem ez az értelme.*

Az itt előadottakhoz hozzájárul az a nyelvtény, mely szerint a szórend-adta nyomosítás számtalanszor nem jár egy nyomon az accentussal; a mi szintén hibás rendezésre ad alkalmat; pl. *válhatatlanul függ össze; e h. válhatatlanul összefügg; «de megdöb-*

benésüket is fejezik ki; e h. megd. is kifejezik; «melyre minden erőt kell fordítani»; e h.: rá kell fordítani. — Már ez egypár példa is mutatja, hogy a hangnyomaték félrevezet bennünket az elrakásban. Ezért kell első sorban a szók nyelvtani értékére ügyelnünk. Ez és nem más a szórend-intéző hatalom. Ez parancsol mind a szórendnek, mind a hangsúltnak.

Az elrakás műszavai

4. A rokonértelmű műszavak sokszor állhatnak egymás helyett; de mintbogy nem azonjelentésűek, nem mindig cserélhetni föl egymással. Meg kell tehát határozni szorosán vett értelmöket. «Fogalmat» jelel minden nyelvtani alak, a legkisebb szótól fel a legnagyobb szócsoporthozig. Nyomatosságuk egyazon fő törvény szerint érvényesül; pl. *meg-várom*; *ki-viszed*; *le-mond*; *út van*; *oda rágyík* stb. — *Abból a biztosan kalauzoló elvből (indul ki)*. Ez a, tágabb értelemben vett határozóvá összecsoportosult öt szó, az állítmánynyal szemben, egységes fogalmat tesz ki. Jelentőségére máris rámutat a legelül álló, hangsúlyos «abból» szó. — *Csak az ilyen záradékkal ellátott felhatalmazás előmutatója (véheti fel a pénzt)*. Ezt a, még több szóval jelölt fogalmat legitt az előtte álló «csak» nyomosítja; az utána accentuálatlanul sorakozó állítmány pedig, — épen úgy, mint a fentebbi mondatban, — fordított szerkezettel tünteti ki nyomatos mivoltát. Csak így van minden körülmények közt szabatos értelme ennek, a taglalások folyamában gyakran előforduló kifejezésnek: «nyomosított» («nyomatós», «hangsúlyos») fogalom; valamint annak a magyarázatnak is, mely szerint: az ilyen fogalom «közvetlenül» és «accentuáltan» előzi meg az igét. Ugyanez áll a (nyelvtani) «alak» és «kifejezés» szókra nézve is. E magyarázat után ott is eligazodik majd az olvasó, a hol, például, *szó* talál állni fogalom helyett.

Nyomosít (nyomossá, nyomatosá tesz) a beszélő vagy író egyénre is, a nyelvtani alakra is egyaránt alkalmazható; vannak, tudvalevőleg, nyomosító szók is. — Nyomatos (nyomos) annyi mint: nyomosított (ha mindjárt magától is az); innen: nyomatosság (nyomosság). Ez a műszó az alak jelentőségét még csak mint tulajdonságot fejezi ki; különbözik tőle e szerint a nyomaték, mint

ama tulajdonságnak már a szók sorakozásában fogantatba ment jelzése;*) és így: *fő nyomaték* (ige-adta v. jelezte nyomaték) annyi mint a kiváló, az elsőrendű jelentőség, ugyancsak a szerkezet útján jelezve. — Végül: *különös kiemelés*: a fő nyomatéknak egy különleges mozzanata; innen: *különösen kiemelt fogalom*. — Van még: *rendszerinti* (rendes v. elsőfokú), — és *rendkívüli* (kivételes v. másodfokú) nyomosítás. Az utóbbi — legalább a legtöbb esetben — fokozott nyomatosságot ad a fogalomnak, és ezzel együtt az egész mondatnak is.

Az ige nyomosító ereje.

5. Ez a kifejezés: «ige-adta v. jelezte nyomaték» már magában véve is arra mutat, hogy valamely fogalomnak másod- vagy elsőrendű jelentőségét nem az ige, hanem az elrakásnak több másféle mozzanata tünteti föl. A másod-nyomatosságú alak soha se szerepelhet magára; mert a mondatnak létfeltétele abban áll, hogy vagy nyomosított állítmány, vagy más kiváló fontosságú alak álljon benne.

A nyomosító szók között a határozott módú ige a magyar szórendben a leghatásosabban működő nyelvtani alak. A mikor nem maga nyomatos tagja a mondatnak, mindig az őt közvetlen megelőző fogalomra teszi át természetes súlyát, — az olyanra t. i., a mely elfogadja, vagy megkívánja az ige-adta nyomatéket —; accentuálatlanul állván utána, és ha bővített állítmánykép működik, hátravetvén kiegészítőjét. Nevi állítmányban a jelentő mód jelen idejebeli harmadik személyű *van*, *vannak* szók mindannyiszor elhallgatva lappangnak az accentuált kifejezés után; pl. *A hügom gyöngelkedik*. Itt az ige a nyomatos alak. — *A hügom gyöngelkedik*. Itt az ige-előtti szó az. — *Kálmán utazott el* (hátravetett kiegészítő). — *Kálmán beteg* (lappangó *van*: *Kálmán (van) beteg*; — más módban és időben: *Kálmán volt beteg*).

Az, hogy a hangsúlyozatlan ige nyomban követi a hangsúlyos fogalmat, szószerint csak a legtöbb esetre értendő. Az ettől

*) Mint a súlymérésnél: az úgynevezett «súly» serpenyőbe vetésének az eredménye.

való eltérés kitünt már a 2. pont *c*) alatti példák néhányából (*bálsors kit ér*, e h. *kit bálsors ér*). Van erre olyan eset is, a melyben az ige-nyomositotta alak elhallgatva lappang; pl. *Csak há kézemben lesz a pénz, adom át a telket*; azaz: *csak akkor adom át*; — vagy a hol a mondatkapeselő is választja el az igét a nyomtós alaktól; pl. (*A kávéházban találkoztak*); *ott is veszték össze*; *nem én-nálam* (is nélkül: *ott veszték össze*).

A hangsúly.

6. A hangsúly az illető fogalom jelentőségének előbeszédben való kifejezője. A «hangsúlyozás (a «súly» szót meghazudtolva) a hangnak emelésében áll. Van «szóbeli» és «mondatbeli» hangnyomatek. A szórendezőben csak az utóbbi jut érvényre. Hatása kiterjed az egész mondatra; ezért viseli a «mondat hangsúlya» (hangnyomateka, accentusa) nevet. Sokféle a módosulata; de a czélnak megfelel a következő különböztetés: «Elsőrendű» (röviden: «erős») és «másod- v. alsóbbrendű» (röviden: «gyenge») accentus. Az elsőrendű mindig a nagyobb fontosságú szón van; és ha ez többtagú, az első tagján; vagyis a hangemelés csupán az accentuált tagra esik, és a hang mindjárt utána leereszkedik; pl. *a gyermek alszik*; *mindent komoly*; *örömmel hallgatom*.

Az olyan kérdő mondatban, a melyeknek a szerkezete azonos az állító mondatéval, a hang emelve marad nemcsak az állítmányt meghatározó szón, illetőleg fogalmon végig, hanem magának az állítmánynak is az utolsó tagjáig, és ezzel ereszkedik le körülbelül így: *a gyermek alszik? a fiú ébredt föl? mindig ily komoly?* — Fordított rendben így: *elaludt a gyermek?* — Nyomositottan hátrahagyott állítmánynyal pedig így: *a fiú játszik? v. játszik-e?* (L. Brassainál III. ért. 6. §.)

A másodrendű hangnyomatek modulatioja jóformán azonos a kérdő mondatéval; pl. *Az én ruhámat elvitték; a bátyámét pedig ott hagyták*. Egyszerűbb jegye a kisebb —; pl. *A gyermekes ember mindig játszik; a komoly ember más dolgot is végez*. — A másodrendű accentusnak másik faja a «hatósító» (*emphatikus*). Ennél a

szónak utolsó részén emelkedik a hang; pl. *esik ám az eső*; *Hisz ő nevetett (nem én)*; *ez is csalás!* — Ennek a jegye a végső tag fölött megfordítva álló \succ , vagyis \prec ; pl. *Esik ám az eső*. (Lásd Brassainál: III. ért. 3. §.)

Mondatok összesorozásakor a beszédet be nem fejező mondatban az elsőrendű hangsúly is módosulhat annyiban, a mennyiben megütjük ugyan a szónak emeltebb hangon ejtett tagját, de nem ritkán emelve tartjuk a szónak, sőt a mondatnak is a végéig; pl. *A míg ű itt tanakodtok, (múlik az idő)*. *Én űt aggodom éretté: (ő meg vígan éli világát)*. *A míg fogoly voltam, (micsém tehettem)*.

A fogalmak közt gyakran eloszló nyomtatossággal együttjár a hangnyomateknek is többfelé oszlása. Ezen nemcsak az olyan (már néhány példával megvilágított) szétoszlás értendő, a melyet az erős és gyenge nyomositás közötti különbség idéz elő, hanem az egyazon elsőrendű nyomositásé, illetőleg accentusé is; pl. kiindulva ebből: *esik az eső* —; *esik az eső*; *lemegy az alvidékre*. (*Micsoda láрма ez?*) *Hát a szomszédasszony oktatja a cselédeket*. *Még ilyenkor is én vagdok a hibás!* stb. Érezhetően különbözik ez az accentusok olyan találkozásától, mint: *a bor ugyan rosszacska, de a ser kitünő*.

A hangsúlynak öme változatait figyelembe kell vennünk, ha kellően föl akarjuk ismerni a fogalmak különböző jelentőségét s a mondat szerkezete és értelme változásait. — «Nyomatosság» és «hangsúly» nem azonjelentésű kifejezések; de minthogy a nyomatos szó mindannyiszor hangsúlyos is, és viszont a hangsúlyos szó soha se lehet nem-nyomatos: a magyarázatban bátran használhatók egymás helyett; ha csak valamely különleges eset nem kívánja a különböztetést.

Az ige accentusát magukhoz vonó fogalmak.

7. A magyar szónak (mindig kiinduló pontnak tekintendő) eredeti viszonyában a határozó eszme magához vonja a sorban utána álló meghatározottól a nyomtatosságot és így előbeszédben a hangnyomatekot. Minden esetre kiterjedő szórendi és egyúttal hangtani törvény ez. Megkezdődik ez a processus az

egyes szónak legislegelső alakulásában; és így megy tovább egész a szók (illetőleg fogalmak) közti viszonyig; pl. *í-d-e, ó-d-a nő-v-ény né-v-el*; — *mag-a, szer-ez*; *nagy-ság, láz-ad*; — *fá-ra, fel-e föld alatt, ég felé*; — *jó út*; *isten szara*; — *hírlap, ruha-tár* stb.

Igy kapja magához az ige accentusát is minden, rendszerint nem-nyomatós fogalom, ha az igével nyomosítottjuk: *szíve fáj, kárt call, részt vesz*; *dolgozni kell, látható lesz, veszte volt* stb. — Azonképen kíván hangsúlyozatlan igét maga után az olyan fogalom is, a melyet mint már magától nyomatósat, az ige maga nem nyomosít ugyan, de a melynek szintén jelzi fontosságát; pl. *alig fogta fel*; *nehézzen éri meg*; *nem adja ki*; stb. — Áll ez a legparányibb igekötőre nézve is: *be-jő, ki-megy, föl-emeli* stb. — ; sőt már magában a pusztánálló igében is benne rejlik az accentuálatlan *vagyok, vagy* stb., mint amaz ige részesülőjének a meghatározottja: *járok = járó vagyok*; *kimondod = kimondója vagy*; *elviselhetette = elviselhetője volt* stb. *)

Az ilyen határozó szónak az elrakásban érvényesülő nyomatossága «fő nyomaték.» A míg csak ezt vizsgáljuk, beérhetjük ezzel a műszóval; mert ebben, pl: *Pál ki-megy*, «ki» csakúgy főnyomatékú fogalom, mint «Pál» ebben: *Pál megy ki*. De ha a kérdés az, ha vajjon az állítás tárgya (akár alany, akár másféle része a mondatnak) nincs-e még ezenfölül, ugyancsak az ige segítségével, különösbbe nyomosítva, akkor így formulázzuk a kérdést: nincs-e «különösen kiemelve»? Ez esetben — a fentebbi két mondatot vizsgálva — az igét és egészítőjét együttvéve (bővített) állitmánynya teszszük, és e szerint az utóbbi szerkezetben: *Pál megy ki, Pál* nemcsak fő-

*) Hogy a hangsúly a határozó fogalmon van, az igen természetes. Így van ez a t. k. a németben is; csak hogy itt az accentuálást már nem fedezi az elrakás; vagyis a határozó szó, a mily gyakran megelőzi a meghatározottat, szintoly gyakran követi is; mégpedig nemcsak a rendenkívül, hanem az eredeti viszonyban is; pl. *aus-gehen, zurück-kommen*; de már: *ich gehe aus*; *er kommt zurück*; *neben dem Hause*; *unter den Menschen* stb. — Hogy a rendes viszony körén kívül a magyarban is megszűnik e törvény hatása, magától érthető. E nélkül nem is képzelhetők a mondat alapjelentésének különböző árnyékatai.

nyomatékú, hanem különösen kiemelt fogalom is egyúttal, a melyet a kiegészítőjét hátravető ige, vagyis a bővített állitmánynak nyomatós (v. fordított.) rende tüntet ki olyannak. — További példák: *A bátyám haragudott meg. Én vallom karát. Neked jutott eszedbe.*

Egyszerű állitmánynyal vagyis pusztán álló igével: *a Dunában fürödtem*; *a fiam érkezik*; *neki az fáj legjobban.*

Kivételesen még a legkisebb igekötő is ki lehet különösen emelve: pl. «*Nem kimint belőle, bennszorult a pára*» (Ar. Toldi V. ének); — (*Már hogy' tennéd bevételbe?*) *hisz' nem bevetted, hanem kiadtad!* — A összetett mondat egyes tagjainak egymásra vonatkozása — e mellőzhetetlen kalauz a szórend mezején — legbiztosabban tájékoz bennünket a nyomosítás különbféle módjai kutatásában.

A «különösen kiemelő» állitmány más fogalomnak a kizárását érezteti; közvetve mindig, közvetlenül pedig az olyan egybesorozott mondatokban, mint: (*Nem a szürkét*), *hanem a péjt választottam.* (*Nem holnap*), — *má érkezik. Ezt ő tette, (nem más).* *Töszüvággyból cselekedett így, (nem más indító okból).* — «*A zsebkendője után nyúlt, de a dohányzacskóját húzta ki szegény*» (Mikszáth. A tekint. vármegye (A Tisza), 52. l.).

A «nem más» «nem ez», «nem úgy» stb. mint ellentétese a különösen kiemelt fogalomnak, magától érthetőleg, csak «cum grano salis» alkalmazandók; péld. *Mi bánt?* (felelet) *A fejem fáj.* Ezt csak nem magyarázzuk azzal hogy: «nem más» v. «nem a lábam.» — Aztán: nemritkán, minden ellentétes előzmény nélkül, csupán az előadás hevében teszszük előre, mégpedig erős hangnyomatékkal az állítás tárgyául szereplő kifejezést; a mi okvetlenül különösen kiemeltté teszi; holott nyugodtabb beszédben époly szabatosan követhetné az állitmányt; pl. *Abban az éven a cenzurát tettük le*; vagy: *... letettük a cenzurát.* — «*Nejének szeretője ott órozva dofte le*;» — máskülönben: *ledofte órozca* (Gyulai P. költ. Erdő és vár 8. l.). — *Nezd: két csavargót kísérnek be!* v. — — *bekísérnek két csavargót*; — ellenben így: *két csavargót bekísérnek!* már nem magyaros.

Tudott és tudandó fogalmak. — Föltehető kérdés.

8. A teljes mondat a halló vagy olvasó előtt tudvalevőknek gondolt, és tudtul adandó eszméket foglal magában. Gyakran csupa ismeretlen eszme van benne. Ennélfogva a fogalmak különböztetésének egyik biztos eszköze az eleve fölteendő kérdés; mert azt szoktuk nyomosítani, következésképen hangsúlyozni, a miről föltesszük, hogy megkérdezné az illető (Brassai tétele); pl. *A leányod mit tesz?* Felelet: *A leányom hímez. Ki hímez? A leányom hímez.* És a hol egyik fogalom sínes tudva: *Mínő hangok ezek? A fiam hegedül, vagy: Hegedül a fiam.*

A föltett kérdésnek a szerkezete — a mely a kérdő szónál fogva mindig főnyomatékú — már eleve tudatja a felelő mondatnak rendét az esetre, ha az állítmány ki van bővitve, és az állítás tárgya olyan fogalom, a melynek a nyomatosságát az ige tünteti ki; mert ekkor egyforma a rend mind a kérdő, mind a felelő mondatban; pl. *Mikor ment el? Épen most ment el. Hogyan adta elő? Rosszul adta elő. Mit ír alá? Körleveleket ír alá.*

A mely fogalom ellenben, mint az állítás tárgya, nem fogad el ige-adta nyomatékot, annak a föltett kérdés eleve rámutat ugyan elsőrendű fontosságára, de a felelő mondatnak a szerkezete nem alkalmazkodik a kérdő mondatéhoz; pl. *Mikor indult el? Azonnal elindult (nem: indult el). Hogy érne utól? Bizonyosan utóléri. Hát még kit szólított meg? A húgomat is megszólította. Mit foglal magában? Mindent magában foglal az!*

Az accentuálás itt kétféle lehet; ugyanis ha az állítmány, — mint a felhozott példákban, — ismert fogalmat jelez, — a mit ugyan csak a kérdő mondat tüntet ki eleve, — egészítője nem kap hangnyomatékot; (legföljebb csak szóbelit, a melynek a szórendben nincs döntő szerepe); ha pedig ismeretlen fogalmat jelöl, akkor természetesen neki is jut accentus; pl. *Mit mivelt szólj! Minden pénzét elvesztette kártyán; — és így tovább: (Fogta magát), és legott elsompolyodott; Az úr mindent magával ragad ilyenkor.*

Kétféle az accentuálás ott is, a hol az állítmány megelőzi

az ilyen hangsúlyos fogalmat; pl. *elindult tüstént; utóléri bizonyosan; megtámad az tégedet is; magában foglal az minden képzelhető; vagy: (ha az egyik birtok eladása nem találja kifutni), eladom az egészet.* — Az utóbbi mozzanatról a most következő 9. pont kimerítőbben szól.

Az állítmány, mint inchoativum.

9. Van a kiválóbb nyomatosság kitüntetésének egy másik módja is; az tudniillik, a mely szerint az accentuálatlan állítmány nem követi az accentuált fogalmat, hanem megelőzi inchoativum képen, mégpedig hol közvetlenül, hol más szó közbejöttével; pl. *(Ha nem fizetsz te), fizet ő. (Nem hozza Pál!) Hozza talán az öcsese. (A mikor nem beteg az egyik), beteg a másik. (Nem akad kísérője?) Elkísérem hát én. (Sokféle ám a madár): madár a strucz, madár a sas, madár a kolibri is.*

Itt csak a hangnyomaték segítségével tűnik ki az illető fogalom jelentősége; mert más körülmények közt így is accentuálhatók ugyane mondatok: *fizet ő; hozza talán az öcsese; beteg a másik* stb. — A szóban forgó elrakás a főnyomatékú rendnek megfordított formája: *ő fizet; az öcsese hozza talán; én kísérem el.* — Ha az utóbbi szerkezetet visszafordítjuk, az állítmány-egészítő is visszakerül az ige elé: *elkísérem én;* — és az *én* szónak a fontosságát itt is a hangnyomaték mutatja ki csupán; mert más előzménnyel szemben így is lehetne: *elkísérem én.*

Az ezen a módon sorakozó fogalmat nem nevezhetni főnyomatékúnak, illetőleg különösen kiemeltnek, hanem egyszerűen a «nagyobb» vagy «kiváló fontosságú» fogalmak közé kell sorozni. Nincs is különbség az itt tárgyalt és — az előző pontban már bemutatott — olyan szerkezet között, a melyben másféle, szintén nem az igétől nyomosított alakok szerepelnek. Példák:

Különösen kiemelhető fogalmak.

Fizetek hát később.
(Ha nem beteg a fiú), beteg a leány.
(Nem vállalja el senki?) Elvállalom én.
(Ha sok a négy), oda megyünk hárman.

Különösen ki nem emelhető fogalmak.

Fizetek hát azonnal.
Most beteg a leány is.
(Ha elvállalja a lányom), elvállalom én is.
(Ha van hely), oda megyünk mind a hárman.

Ez alakok különböző nyelvtani értéke és természete csak az esetben jó napfényre, ha a bővített állítmányú mondatnak megfordítjuk a szerkezetét; pl. *én vállalom el*; és: *én is elvállalom*. *hárman megyünk oda*; és: *mind a hárman oda megyünk*.

Az állítmány a szokottnál ritkábban szerepel mint inchoativum. Ez a körülmény szükségessé teszi, hogy a — később tárgyalandó — «fokozott» illetőleg «rendkívüli» nyomosítás rovatába sorozzuk; a hol is egypár példának felhozatala eléggé megvilágítja majd szörendünknek ezt a mozzanatát.

Inchoativum, zöm, egészítvény.

10. Az a körülmény, hogy a mondat fő- és mellekrészekből áll (alany, állítmány stb.), korántsem zárja ki olyan részekre osztását, a melyekben az illető szó az ő nyelvtani szereplésének megfelelő helyet foglal el. Ilyen részei a mondatnak: az *inchoativum*, a *mondatzöm* és az *egészítvény*. Ez a beosztás nagyon megkönnyíti a mondat jelentése azaz benső lényege, és szerkezete vagyis külső formája fölismerését; mert a különböző fogalmaknak — hogy úgy mondjam, — topografikus képét tünteti elő.

Az *inchoativum* a) kezdő a mondatot; b) elsőrendű hangnyomatéka nincs; fontossága e szerint legföljebb másodrendű lehet. Az utóbbi esetben a neve: *szükséges inchoativum*; ha pedig teljesen accentuálatlan: *mellőzhető inchoativum*; pl. e kérdésre: *A gazdád hol van?* felelet: *A gazdám elutazott*, vagy egyszerűen: *Elutazott*; — ellenben erre a kérdésre *Atyja, bátyja kicsodák?* *Az atyja tanácsos*; *a bátyja jegyző*. — A mellőzhetőség a kérdésre felelő mondat inchoativumára értendő. Nem minden accentuálatlan szó szükségtelen.

A zöm a főrész. A nélkül nincs mondat. Ismertető jelei: a) a zömöt csupán csak kiválóbb nyomatosságú, tehát erősebb hangnyomatékú fogalmak alkotják meg; — b) egyedül és kizárólag a zömben állhat: az accentuált állítmány; pl. *az öcsészt ismerem*; — *visszatért*; — vagy a különösen kiemelt fogalom; pl. *Pál utazik el. Váltókat írsz alá?* —; vagy az inchoativumkép szereplő állítmányt accentuálatlan követő fogalom; pl. *(Ha nem szól senki), szólok én*. — c) az a) alatt említett kiváló fontosságú fogalmak közül az olyan, a melynek nem az ige jelzi nyomatosságát, a zömben mindig megelőzi az állítmányt, vagy a különösen kiemelt fogalmat; mihielyt követi, már az egészítvényben áll; mert rendszerint az állítmány rekeszti be a zömöt; pl. *mindent tudok*; — *elben is csalatkozol*; — *bizonyosan őt fogják kérdőre vonni*.

Az *egészítvény*, a zömnek fentartottak kivételével, állhat bármily nyomososságú szóból is, az erősen hangsúlyozottól le a teljesen accentuálatlanig. Legkevesebbé válogatós része tehát a mondatnak. Mint az inchoativum, ez is kétféle: *szükséges (hangsúlyos)*, és *mellőzhető (egészen accentuálatlan)*. Ez is csak esetleg mellőzhető. Mihielyt akár csak másodnyomatosságú is, ki nem hagyható. Példák: (A zárjelbe tett szó: *mellőzhető inchoat.* vagy *egészítvény*).

Inchoativum.	Zöm.	Egészítvény.
<i>Takács</i>	<i>elvállalja-e</i>	<i>az albiróságot?</i>
<i>(Takács)</i>	<i>Elvállalja</i>	<i>(az albiróságot)</i>
<i>a ki</i>	<i>még ezt is szememre</i>	
	<i>hánnya —</i>	
<i>A nézőn</i>	<i>engen korhol</i>	<i>szüntelen.</i>
<i>Pál</i>	<i>nem lesz</i>	<i>odahaza.</i>
<i>(Pál)</i>	<i>otthon lesz</i>	<i>készen kívül.</i>
<i>De hátba</i>	<i>nem lesz</i>	<i>(otthon)?</i>
<i>(Ha nem elég a fele), dadom</i>	<i>az egészt</i>	—
<i>(Ha még ez sem elég), dadom</i>	<i>mind</i>	<i>(a békékomat).</i>
<i>Az én vagyonom</i>	<i>vesztélyben forog,</i>	—
<i>De az övél</i>	<i>mindenkép biztosítva</i>	—
	<i>van.</i>	—
<i>Az övét biztosítottad?</i> <i>(Az övét)</i>	<i>biztosítottam</i>	<i>minden eshetőség</i>
		<i>ellen.</i>

E három mondatrész sajátságainak ismerete, — a minék elérése nem sok munkába kerül, — lehetőségessé teszi, hogy a részek valamelyikének puszta fölemlítésére, különös schema felállítására nélkül is eszünkbe jusson az illető szók sajátsága, jelentősége és a mondat lényege.

Nyomosító szók.

11. A nyelvtani alakok, egymásra vonatkozásukban, valamint különböző accentuálásuk és sorakozásuk szerint is nem egyszer, nyomosítólag hatnak egymásra. De vannak — az igén kívül — ezt a működést különösen végző úgynevezett «nyomosító szók» is, úgymint: *is, sem, se; nem, ne; meg, pedig, ugyan, csak, csupán, csakis, csupáncsak, ugyancsak, csakugyan, egyedül, kizárólag*, stb. Nyomosító szerepök nagyon elüt az igéétől. Némelyik ugyanis megelőzi nyomosítólag, némelyik követi az illető fogalmat. Van olyan is, a mely majd előtte, majd utána áll, és különböző mértékben is nyomosítja e szerint. A melyik közülük mondatot kapcsol mondattal, az nyomosítja is egyúttal a kapcsol mondatot. Egyik-másik nemcsak nyomosító, hanem természet szerint nyomatos is. A részletekbe hatásnak nem itt a helye; de egy-két példa és hozzáfűzött magyarázat hadd szolgáltasson itt is némi útmutatást.

A *is* mindannyiszor nyomban követi és nyomosítja a kapcsol fogalmat; követ ugyan olyat is, a melyet nem kapcsol, és a mely csak segédül, fogantyúul szolgál neki mondatok kapcsolásánál. Az ilyen alakot rendszeren nem is nyomosítja; mert az már *is* nélkül is többnyire nyomatos pl.

Fogalom-kapcsoló *is*.

Ki is esüfolták, *meg is* verték.
Ezért a *csekélységért is* megharagudott!

Ireni is tudok, (nemcsak olvasni).

Mondat-kapcsoló *is*.

(Garázdálkodott); *meg is* verték érte.
(Megint a szemére lobbantották);
ezért is haragudott úgy *meg*! («ezért» itt már *is* nélkül is nyomosítva van: *ezért haragudott meg*).
(Ireni nem tudok); *olvasni is, csak* egy *pajtásomtól* tanultam *meg* (az

«olvasni» szót itt, mindamellett hogy mondatot kapcsol vele, mégis nyomosítja; mert ebben a mondatban, ha *is* nélkül szerkesztjük is, nem «olvasni», hanem «pajtásomtól» van nyomosítva: *olvasni* csak egy *pajtásom* tanított meg.

(Nemcsak most), *akkor is* rosszul beszélt. (Csak egyszer beszélt); *akkor is* rosszul («akkor», *is* nélkül, itt nem nyomatos: *akkor rosszul* beszélt).

«A valódi költészet, *midőn nem keresi is*, összhangzik az erkölcsi-séggel» (Gyulai P. megnyitó beszéde a Kisf. társaság közlésében 1887.) (feltételesen megengedő *ha . . . is*).

Sem (is nem), se (is ne) a kapcsol fogalom, illetőleg a mondat-kötést eszközlő szó után.

Fogalom-kapcsolás.

(Hát a hivatalban?) — *Őt sem* vált.

(Ha nekem nem jut), *másnak se*

(Semerre se nézett), *és így vissza se*

Mondat-kapcsolás.

(Hogy is láttam volna), mikor *ott sem* vált!

(Ne gondolj vele); *eszembe se* jusson.

(Azután ment, ment), *vissza se* nézett!

Sem és *se*, *nem* és *ne*, együtt működve, többféleképen sorakoznak, kapcsolnak és nyomosítanak; pl. *se pénz, se postó; se ne* láss, *se ne* hallj; — *se magát nem* láttam, *se híret nem* hallottam.

Nem maradok; *ne* bánts (nem, ne itt nyomatos szók); — *nem* *czivakodni* jöttem ide; *ne* *azt* tedd, hanem stb. (itt nyomosító szók).

Meg, pedig, a fogalomnak utána állva, fogalmat kapcsolnak, — előtte állva mondatot; pl.

(Az egyik bányász): a másik pedig katona. — (Tegnap igen-t mondot); ma meg nem-et mond.

(Azt mondog: egy nézetem vagy. tok); pedig ő másképen vélekedik róla (az ő szónak itt másodrendű a nyomatossága). — (Az egész világra gyanakszol); pedig Bálint a tettes. (Bálint itt különösen ki van emelve.)

Ugyan rendesen utána áll az illető fogalomnak; péld. *En ugyan megttem a magamét; de stb.* — *A levelet megírta ugyan; de nem adta fel.* — Mint indulatszó elül áll, és ekkor hangsúlyt is kap; pl. *Ugyan megjárta vele, Ugyan hagyj békét stb.*

Csak, csak is, csupán rendszerint megelőzik a nyomosítandó fogalmat; pl. *csak megasztintottam; csak ennyit adott ki; (forr bennem); csak is az illedelem tart vissza stb.* —

A mikor e szók — a pedig-et is ide értve — végül állnak így: *ma indul csak; ennyit tesz ki csupán*, csak kapcsoló szerepet viszek; elülállva ellenben nyomosítanak is; mert ez a szórend: *pedig B lint* . . legalább is másodrendű hangsúlyt szerez a *Bálint* szónak; ha pedig fő nyomatékot adunk neki, elsőrendű lesz az accentusa; és így tovább: *csak a falak (maradtak meg), csupán ennyit (vállott be) stb.*

A fogalmak osztályozása.

12. Már az eddig előadottakból is kitűnt az, hogy számtalan esetben egy és azon fogalom, egyformán accentuálva, különbözően helyezkedik el, és más alakot is nemritkán különböző sorakozásra késztet. Láttuk azt is, hogy az eleve fölített kérdő mondatnak a szerkezete az erős hangsúlyozás eseteinek csak egyik, haszinté tetemes részében azonos a (mindannyiszor szóban forgó) felelő mondatéval; a többi, nem kevésbbé számos esetben pedig nagyon is eltér tőle, úgyhogy ekkor se a hangnyomaték, se a puhatolásnak, eddig magyarázott, többi módja sem kalauzol bennünket az ilyen alak elrakásában. Erre nézve az illető szónak csupán csak nyelvtani értéke ad biztos útmutatást. — A szókat

tehát osztályozni kell, az elrakásra befolyó nyelvtani értékek és különösen a szerint, a mint elfogadják, megkívánják, vagy visszautasítják az ige-jelezte nyomatékot (fő nyomatékot).

A fő nyomatékot a) elfogadja: a rendszerint nem-nyomatós, majdnem különbség nélkül; b) megkívánja mindannyiszor: a természet szerint nyomatósak közül a negatív természetű és a határozatlan fogalom; — ellenben: c) nem fogadja el, — ugyan csak a természet szerint nyomatósak sorából: a pozitív természetű és az is-kapcsolta fogalom; végül d) hol elfogadja, hol visszautasítja, — szintén a természet szerint nyomatósak közül: a kettős természetű (ingadozó).

(A tömeges ismétlést kikerülendő, itt már rövidebb vázlatot adok; hivatkozva az egyes osztályokat részletesebben ismertető I. rész 9. §-ára.)

Két fő-osztályba esnek a fogalmak:

I. fő-osztály. Rendszerint nem-nyomatósak. Jelentésök egyaránt távol áll a tagadás és a kiválóan (*præganter*) állítás eszméjétől (a plus és a minus eszméjétől). Ilyen, a többi közt, minden főnév, vagy főnévül szereplő szó; a többi beszédrészek közül pedig az olyan mint; az, ez, egyik, másik, stb. — itt, ott, erre, arra, ma, most stb. — Másik jellemző vonás bennök az, hogy a melyikök névszó, az meghatározott fogalmat jelöl. Ilyenek a tulajdonnév, névmás (kivéve a minőségmutató ilyen olyan, és a visszamutató a ki, a mi, a mely stb. névmásokat); a főnevek közül pedig az olyan, a melyet meghatároz a névelő, az általános értelmű egy számnév, a tárgymutató, visszatérő névmás, határozott számnév vagy az olyan számnév, mint: egyik, valami, holmi, némi stb. pl. *Pál, a ház, egy ifjú, ez a kép, a magam erejéből, egy, tíz, száz ember, holmi igéret.*

Mindezek — kivéve a visszamutató szókat — a mondat czéljának megfelelő mértékben nyomosíthatók, nyomosító szók segítségével vagy e nélkül is. Ha az ige jelzi nyomatosságukat, csak a zömben állhatnak.

Különös kiemelés nélkül.

Endrénék vissza kell jönnie.
Az engém megtetszett neki.
Azt el kellett volna hallgatni.
Ezek itt a régi perek (vannak).
Innen megláthatod.
Egy darabot kiszemeltem már.
Ma oda állított *egy* őrt.
Oda állított *holmi* őroket.
Ennek a sorján végigmenni, (nem nagy munka).

Különös kiemeléssel.

Endrénék kell visszajönnie.
Az engém tetszett meg neki.
Pedig azt kellett volna elhallgatni.
Ezek itt a régi perek.
Innen láthatod meg.
Csak egy darabot szemeltem ki.
Ma egy őrt állított oda.
Valami őroket állított oda.
 «(a bizottság . . . , jobbat nem tehetett), mint az 1856-iki munkálalat venni alapúl, a annak sorján menni végig stb.» (Hunf. P. «A jelen és jövő» Nyv. VII. 102.)

II. fő-osztály. Természet szerint nyomatosak (*ab ovo,* v. maguktól nyomatosak) és az is kötőszótól kapcsoltak. — Három al-osztályra szakadnak.

1. al-osztály. Állító (positiv) természetűek. Ezek nem fogadnak el ige-adta nyomatékot. Az állítmánynak előtte is, utána is állnak, a körülmények szerint. Helyök az előbbi esetben a zöm, az utóbbiban az egészítvény. Vannak köztük:

a) a tért, időt, módot és mennyiséget teljességében, összességében jelelők, mint: *egész, mindenütt; mindig, örökre; teljesen, mindenképen; mind, valamennyi* stb.

b) erősen állítók (affirmálók) és a plusz eszméjét másképp is különösen kitérítők, mint: *nyilván, bizonyosan, alkalmasint; mégis, inkább, leginkább; bőven, szorosán, váhatatlanul* stb.

c) Is-kapcsolt fogalmak. Ezeket nyomosítja is egyúttal az is kötőszó. A mikor mondatokat köt össze: az a fogalom, a melyhez e végre csatlakozik, csak fogantyujául szolgál a mondat-kapcsolásban, következésképpen nem képes fogalom; a legtöbb esetben nem is az ő nyomosítottja. Különbözik is a szerkezet a szerint, a mint a fogalmak, vagy a mondatok vannak egybekapcsolva.

2. al-osztály. Kettős természetűek (ingadozók). Ezek majd elfogadják, majd visszautasítják a fő nyomatékot, kisebb vagy nagyobb jelentőségök, többféle értelmök és nemritkán a reájuk

vonatkozó állítmánynak is más-más jelentése szerint. Ilyenek, például: *több, annyi, mennyi; jól, szépen, annyira, mennyire* stb.

3. al-osztály. — a) tagadó (negatív) természetűek. Ide értendők a kérdő, kételkedő, tagadó és a minusz eszméjét máskülönben is jelelő kifejezések; — b) határozatlan fogalmak. Az utóbbiak közé minden olyan névszó tartozik, a mely az I. fő-osztályban ismertetett határozott fogalom sajátosságait nem bírja és így: se nem tulajdonnév, se nevelővel stb.-vel nem áll a mondatban. — A természet szerint nyomatos fogalmaknak ez az osztálya megkívánja a fő nyomatékot. Megjegyzendő azonban, hogy a határozatlan fogalom sokszor csak rendhagyó módon érvényesíti természet szerinti nyomatoságát.

Példák a II. fő-osztálynak minden egyes al-osztályaiba tartozó szókkal.

Plusz-fogalmak (1. al-osztály).

Mind a tíz részvényt eladta; eladta *mind*.
Tüstént ráakadtam; ráakadtam *azonnal*.
 Ez a balhiedelem *országszerte* elterjedt már.
Bizonyosan fölvilágosította.
Minduntalan szóba hozza,
 «*Annnyival is inkább* helyén hagyom».
 (Faludi F. Téli éjtszakák).
Bőven kimérik az adagokat.
Té is ott voltál.

Is-sel nyomosított fogalmak.

A *leányomat* is magammal viszem.
Holnap is meglehető.
 A *nyilvános* ülésben is föl akarsz szólalni?

Minusz-fogalmak (3. al-osztály).

Körös részvényt adott el; *alig* adott el többet kettőnél.
Későn akadtam rá.
Semerre se terjedt el még eddig.
*Nehéz*en világosította fel.
Nagyritkán hozza szóba.
Annál kevésbé hagyhatom helyben.
Szűken mérik ott ki.
Té sem voltál ott.

Is nélkül nyomosított fogalmak.

A *leányomat* viszem magammal.
 Csak *holnap* tehetné meg.
 A *nyilvános* ülésben akarsz felszólalni?

Is-kapcsolta fogalmak.

Később is elmentem oda; de stb.

Az is eljárt benne.

Ezt *ott is* ki kellett volna jelenteni, (nemcsak Andoréknál).

Kettős természetűek. (2. al-osztály.)

Különös kiemelés nélkül.

«*Jól* visszaverjen ám bármely igazt!»
(Arany. Arist. ford. A felhők.
160. l.)

Annnyit kiadtam már rá, hogy stb.!

Égy kifogott rajtam, hogy ... no!

Csak hogy *több* dolgot *elhallgatott*
szépen.

Oly *szépen* leírta bátyja gyengesé-
geit!

«8 évenként ezekért *en* dek pénzt
kiszór». (Pompéry. A Telivér.
12. l.)

Az efféle tervek végrehajtásáról *sok*
embernek *le* kellett már tennie.

«(Az írói pálya, írói központ, mely
még az imént csak álom vála),
gyorsan *válósággá* lesz Pesten, Kis-
faludi Károly világában» (Beöthy
Zs. — Kovács Pál emlékezete. —
A Kisf. társaság közülésén. 1887.)

Is-kapcsolta mondatok.

(Későbbre rendelt magához); *később*
is *mentem* el oda; de stb.

(Jancsit kértem föl); *az is* *járt* el
benne; (nem az öcsése).

(Endrénél jó alkalom volt rá); *ott*
is *kellett* volna kijelentennem; (de
mikor stb.).

Különös kiemeléssel.

«Hogy ezzel azt *jól* tudja vissza-
verni» (Ar. ugyanott).

(Vívásnál): Most *jól* vágta vissza.
Annnyit adtam ki rá, (a mennyit a
szükség parancsolt).

Hát *égy* fogott ki rajtam, (hogy a
gyenge oldalamat érintette).

Kelletténél *többet* hallgatott el ezúttal.

Ezt a fogalmazványt *szépen* írta le;
(az elsőt rútnul).

«Kiért *sok* hősnak kelle letenni éle-
tét». (Szász Károly. A Nibelun-
gok. 1. l.)

(Álmunk *akkor* *épen* nem lett való-
sággá); most pedig *gyorsan* lett
azzá.

Ma *gyorsan* *hajtottam* végre; (de a
múltkor nem lehetett).

Határozott fogalmak.

(I. fő-osztály.)

Kívíszem a *cselédleket*.

Égy *sebes* lejő velem (a másik nem
kell).

Egy pár *becsüst* is ki kellett még hall-
gatni.

Nem nagy munka: *feladni* *egy levelet*.

Valami *atyafiság* *összefűzi* őket,
nemde?

Küldöm a *régi könyveket* is.

Határozatlan fogalmak.

(II. fő-oszt. 3. al-oszt.)

Viszok ki *cselédleket*.

Sebes *jő* le velem (orvos nem kell).

Becsüsöket is kellett még kihallgatni.

Hát oly nagy dolog-e: *levelet* adni
fel?

«*Vitak* együtt, a *vérekontság* *fűzi*
össze veletek» (Ar. Aristoph. ford.
A békák. 260. l.)

Küldök le *régi könyveket* is.

Látnivaló, hogy a határozatlan névszó még akkor is meg-
kívánja a kiegészített álltmánynak nyomatos rendét, a mikor
nem áll előtte; sőt a mikor nem is magán van a hangsúly (*Viszok*
ki cselédet); vagy nem kizárólag ő-rajta van (*küldök* le *régi köny-*
veket is). — Másik sajátzerűsége abban áll, hogy csak az I. fő-
osztály szakaszában elősorolt jelzők veszik elejét a névszó hatá-
rozatlan mivoltának (*feladni* *egy levelet*; *és: levelet* adni fel).

Az osztályozáshoz még a következő magyarázatok fűződnek.

Az *összesség*, *teljesség* eszméjében rejlő általánosság
kizár minden különösséget; kizárja ennél fogva a különös ki-
emelést, pl. *Égész* *vagyonom veszélyben forog*. Az «egész»
szónak ezélszerűen alkalmazható ellentétese im ez: *nem egyik-*
másik birtokom (v. *nem csupán* egyik stb.), *hanem* stb. (L. V a d n a y
Lajos «A magyaros szórendről.» 34. l.)

Az *is*-től kapcsoló fogalom azért nem tekinthető különösen
kiemeltnek, mert nemhogy kizárna más fogalmat, sőt inkább egye-
nesen föltéteti velünk ilyennek is a meglevőségét. Ellentétését a
nemcsak kötőszó állítja szembe vele; pl. *én is láttam, nemcsak te*
stb. — Mondatkapcsolásnál már nem szerepel a «nemcsak»; mert

ott az *is*-t megelőző szó nem jelöl képesített fogalmat; pl. (*Úgy kívántad*); *úgy is jártam el benne*; azaz: *a mikép kívántad, úgy jártam el*. — Figyelemre méltó jelenség az *is*, hogy az ilyen mondatban az ige, az illető fogalmat nem közvetlenül követve *is*, csakúgy kiemeli egészítője hátravetésével, mintha ott sem volna az *is*; csak hogy ekkor az állítmány-egészítő *is* kap hangnyomatékat.

Fogalmat jelez az állítmány *is*. Minthogy épen ő tünteti ki a fogalmak fő nyomatékát, illetőleg különös kiemelését: ez a két műszó e különleges működése kifejezésére van lefoglalva. A mikor maga jelentős alak: *nyomositott (nyomatos) v. hangsúlyos állítmány* az elnevezése. Nyomatossága sokszor megoszlik más fogaloméval. Állító mondatban az egyenes rendű állítmány rendszerint legnyomatosabb, mikor inchoativumtól meg nem előzötten, accentuálva áll legelőül; pl. *megytek a vásárra*; *elhatározta magát végre-valahára*; *beteg a fiú* stb. —

Az egészítő állítmánynak fordított szerkezete a parancsolásnak, tiltásnak, tagadásnak *rendes* formája; pl. *vidd ki*; — *ne hozd be*; *nem futja ki*; *ő sem jött el* stb. — A hangsúly ekkor parancsoló mondatban az igén van; tiltó és tagadó mondatban a *ne*, *nem* szókon; de nemritkán itt is többfelé oszlik; pl. *tedd most oda ni!* (*Vedd tudomásul*); *de ne mondd senkinek*; *nem ismeri el*. *Sem se*, ha a nyomatos fogalomnak utána áll, accentuálatlan: *ő sem jött el*; *te se mondd ki* stb. — Az itt kijelölt határon túl az állítmánynak *rendkívüli (kivételes, v. másodfokú)* nyomatossága kezdődik.

Alap-schema. Rendes nyomositás.

13. A fogalmak osztályozása kezünkbe adja a kulesot a mondatok osztályozására. Van e szerint: *nem-nyomatos (sima)* és *nyomatos*, — van: *természeténél fogva («ab ovo»)* *nyomatos* mondat; mégpedig: *állító és tagadó jellemű (positív és negatív, v. plus és minus jellemű)* stb. — Ez elnevezések nem arra valók, hogy utóir-utfélen czímezzünk a mondatot, hanem hogy, a hol épen kell, könnyen érthetővé tegyük az illető mozzanatot, és rövidebbé a magyarázást.

A nyomatosság fokenkénti változásának és növekedésének biztos megállapíthatása szükségessé teszi, hogy a schemák felállításában olyanfajta mondat szolgáljon kiinduló pontul, a melynek a szerkezete egy nyomon jár jelentése árnyéklatával, és a melynek a nyomatossága, a többiekéhez képest a legmérsékeltebb. Ilyen mondatfaj az, a melyik az eleve föltett kérdésre hangsúlyos állítmánynyal szokott megfelelni; pl. *az atyád mit csinál? v. az atyáddal mi történik?* Felelet: *az atyám dolgozik*; v. . . . *megbetegedett*. E mondatnak a jelentése *sima*; szerkezete *rendes*. És mint hogy a vizsgálat tárgya a szóknak a rendje, legszokottabb a következő különböztetés: *rendes és nyomatos szerkezet*.

A pusztán álló igével szerkesztett kéttagú, állító mondat különböző fő árnyéklatait (tehát az alsóbbrendű nyomositás mellőztével) a következő formák jelelik: 1. *Az atyám dolgozik*. 2. *Az atyám dolgozik*. 3. *Az atyám dolgozik*. 4. *Dolgozik az atyám*. 5. *Dolgozik az atyám*. 6. (Kivételes nyomositással): *Dolgozik az atyám*.

A hol az ige — a fő ige — nem áll pusztán, azaz igehatározó, vagy pótló (módosító) ige van mellette, (*van, lesz, lehet; tud, kell, akar* stb.), ott kétféle különleges sorakozás támad mind a *rendes*, mind a *nyomatos szerkezet* körében, jelesül:

a) csupán csak határozott módú fő igével (pótló ige nélkül):

Rendes szerkezet.

1.

*Miklós megerkezett.**A könyveket visszakiűdték.**A kirándulást elhalasztjuk.*

Nyomatos szerkezet.

2.

*Miklós érkezett meg.**A könyveket küldték vissza.**A kirándulást halasztjuk el.*

b) határozatlan módú fő ige mellett, pótló igével is egyszersmind (a határozatlan módhoz hozzáveendő az állapotjegyző és a részesülő is):

3.

*A költeményt vissza fogod hozni.**Nagy utját el akarja halasztani.*

4.

*A költeményt fogod visszahozni.**Nagy utját akarja elhalasztani.*

A pénz $\bar{e}l$ van költsve.
 Azt $\bar{t}u$ ttára kell adni.
 Az $\bar{i}t$ élet már rége volt hajtra.

Az $\bar{u}t$ ra való pénz van elköltve.
 Csak $\bar{a}z$ kell $\bar{t}u$ ttára adni.
 Az $\bar{e}g$ yik $\bar{i}t$ élet volt régehajtra.

Tehát: az 1. és 4. esetben az állítmány-egészítő az ő saját igéjének közvetlenül előtte áll, illetőleg együtt marad vele; a 2. és 3. esetben elválík tőle; t. i. a 2-ban hátrakerül; a 3-ban pedig elül maradvá szakad el tőle, közéjük állván a határozott módú ige; úgyhogy a schema rajza ez lesz: $\frac{1}{2} \times \frac{2}{1}$ — Ez alap-schema korlátai között szintoly biztosan mozoghat a természet szerint nyomatos mondatnak is bármelyik osztálya; pl. (Aranyanak két schemájából egybeállított mondatok: «A szórend.» Nyelvőr. II köt. 9. 10. 1.)

1. (plus.)	2. (minus.)
$\bar{S}o$ kszor megszólította.	$\bar{T}u$ ttán szólította meg.
$\bar{K}ö$ nyven eligazodtam.	$\bar{N}e$ hezen igazodtam el.
$\bar{A}z$ is áthoztam.	$\bar{A}z$ sem hoztam át.
$\bar{O}t$ tele semmiel van téve.	$\bar{T}ö$ vid időre van az semmiel' téve.
3. (plus.)	4. (minus.)
$\bar{M}i$ ndjárt el akartam csinálni.	$\bar{M}é$ g $\bar{e}t$ e sem tudtam elcsinálni.
$\bar{H}o$ lnapig tisztára lesz írva.	$\bar{D}e$ hogy lesz tisztára írva?
$\bar{T}ö$ led is meg fogom kérdeni.	$\bar{T}ö$ led sem fogom megkérdezni.
$\bar{M}i$ ndent figyelembe kellett venni.	$\bar{S}e$ mmit se kellett figyelembe venni.

Kivételes vagy rendkívüli nyomósítás.

14. Az eddig tárgyalt *rendes* nyomósítást a *rendkívüli* követi, mint a mely szerint a mondat, e-schemabeli szerkezettől eltérve, másuvá veti hangsúlyját. A nyomatosságnak fokonzenti változása többnyire fokozódásával jár, következésképen:

a) Tagadó és tiltó mondatban a *nem ne, sem se* szókat nem az ige követi, hanem a tagadás, tiltás tárgya (sokszor accentuáltan); és csak ezután jő az ige; pl.

Rendes tagadás, tiltás.	Rendkívüli tagadás, tiltás.
$\bar{E}n$ $\bar{n}e$ m voltam ott.	$\bar{N}e$ m $\bar{e}n$ voltam ott, (hanem a bátyámm).
$\bar{A}z$ $\bar{n}e$ told.	$\bar{N}e$ $\bar{a}z$ told, (hanem a mit én mondtam neked).
$\bar{N}e$ m ment el $\bar{m}i$ ndjárt.	$\bar{N}e$ m $\bar{m}i$ ndjárt ment el, (csak félóra múlva).
$\bar{N}e$ m volt az $\bar{ü}g$ y tervezve.	$\bar{N}e$ m $\bar{ü}g$ y volt az tervezve.
$\bar{N}e$ m valószínű	$\bar{N}e$ m $\bar{v}a$ lószínű, (hanem bizonyos).
$\bar{O}t$ t sem kell keresni.	$\bar{M}é$ g $\bar{e}k$ kor sem ott kell keresni, (hanem stb.).

A tagadásnak és tiltásnak *rendes* folyamában, mint látjuk, a tagadó *nem, ne* esupán csak nyomatos szók. Ezért van rajtuk a hangsúly, hol kizárólag, hol a hátravetett állítmány-egészítővel megosztottan; a rendkívüli tagadásban és tiltásban pedig a *nem, ne* egyszersem nyomosító szók is; és a közvetlen utánuk álló fogalom is kap accentust (mégpedig erősebbet a *nem, ne* szókenál) ott, a hol más fogalommal ellentétben áll: *nem úgy volt volt, (mint te mondod, hanem stb.);* — különben nincs hangsúly rajta: *nem úgy van*; mintha egy szó volna: *nem-úgy.* — (A *sem, se* szórendi szerepére nézve l. a 11. pontot.)

b) A bővített állítmány, — ugyancsak tagadó és tiltó mondatban, — közbeveszi a tagadó, illetőleg tiltó szóeskákat; megtartván e szerint, habár kettéváltan, egyenes rendét, és az állítmány-egészítőn a hangsúlyt; pl.

Rendes.	Fokozottan.
$\bar{N}e$ m callja be.	Az $\bar{b}e$ $\bar{n}e$ m callja, (akármit teszünk vele).
Ha $\bar{m}é$ g $\bar{n}i$ ncs bekötecs, (maradjon $\bar{ü}g$ y).	Ha $\bar{h}o$ lnap $\bar{d}e$ lég $\bar{b}e$ $\bar{n}i$ ncs kötecs (tartsa meg magának).
$\bar{N}e$ m igen vette föl a megrovást.	$\bar{F}öl$ sem vette.
$\bar{N}e$ m is köszönte meg.	$\bar{M}é$ g sem is köszönte.

Né szólítsd meg!
Né is hallgass rá!

Még ne szólítsd, — hallod!
Id se is hallgass, (abámít mond)!

A következő accentuálás: (Csak az ajtóig ment); *bé nēm* lépett; — *Óda né* fáradj ezért; (elég, ha jegyet küldesz neki) — nem fokozza, hanem egyszerűen csak másfelé irányozza a nyomatást.

Tagadva-kérdés.

Tagadva-kérdő formába öltött állítás.

Mit nem fűrkészett még ki!

Mit ki nem fűrkész ez az eszes ember?!

Ugyan *mit nem* adott még zálogba?

Miféle páncélt, vagy minő paizst — zálogba nem vet a gonosz személy?!
(L. i. a Szegénység. — Ar. Arist. ford. Plutos II. köt. 209. l.)

Már *hoggy ne* tenné meg az én kedvemert?!

Mit meg ne tennék, a mit ön kéri?! (Szász K. A. Jelenez. 270. l.)

c) A tagadó vagy tiltó szót követő bővített állítmány maga előtt tartja a **nyomatós** kiegészítőjét; pl.

Rendesen.

Fokozottan.

Nem vezették ki. *Dehoggy* vezették ki!

Nem kivették, hanem *kiölték*. (Ezt, bizonyos emphasisissal, így is lehet accentuálni: *nem ki-vezették*, h. *kiölték*; de így szokatlan.)

Nem akartuk túltára adni.

Nem túltára akartuk adni, (hanem *ő magát* kőrdőre venni.)

És az ilyen szó *ne* hatna a szívére?!

Né a szívére iparkodjál te hatni, (hanem az idegére).

Tagadva-kérdés.

Tagadva-kérdésbe burkolt állítás.

Nem mondtam meg, vajjon?

Nem megmondtam, Angyalbandi: *ne* menj az Alföldre?!

Nem volt ott!

Nézem; hát *nem ott* volt megint a kártya-asztalnál?!

Hát *nem* elszökött az a gyerek megint?!

Nem megparancsoltam, hogy elmenj oda?!

d) Állító mondatban a bővített állítmány úgy kap legnagyobb nyomatekot, ha accentuáltan és fordított rendben megelőzi az állításnak legközelebbi tárgyát; pl.

Rendesen.

Fokozottan.

Észembe talál jutni, (és elszomorodom).

„Jut észembe, ah jut!” szende mosolygásod. (Ar. Toldi szer. 184. l.)

Összeszedi most a szétszórta holmit.

„Szeli össze a nép, a mi féltő, drága!”
(Ar. Toldi szer. 89. l.)

Fölvihetem már az ivatokat.

(Hová így sietve?) *Visszem föl* az ivatokat!

(Mily barátság), nézd: *tépi össze a leveleket, rágya földhöz a könyveket* stb.!

Észrevetto biz ő azt!

Vettem észre! (ne is beszélj róla).

Ide sorolhatjuk az olyan állítmányt is, a mely accentuáltan előzi meg a határozatlan fogalmat; pl.

Élő szokott az fordulni, igen is.

Fordulnak elő visszafelé.

Föl vette ám a kölcsönöket.

Vett föl kölcsönöket.

Összejöttem hát! — a külföldiekkel.

Jöttem össze külföldiekkel.

Áldírja biz az *üres* váltókat is; (csak pénzhez jusson).

Tr az alá *üres* váltókat is.

e) Parancsoló és tiltó mondatban legerősebb a nyomatás úgy, ha a kiegészítő állítmány visszatér az egyenes rendhez (a tiltó mondat már előfordult e) alatt); — pl.

Rendszerint.

Fokozottan.

Hozd el! — *Ne* hozd el!

Elhozd ám! — *Él* ne hozd!

Menj föl! — *Ne* menj föl!

Fölmegy most már szó nélkül! — *Oda* föl *ne* menj menni!

A hangsúly tehát az állítmány-egészítőn van; a tiltó szöcskának csak akkor jut, ha a hallónak a figyelmét az egészítő-jelölte körülményre irányozzuk tiltólag: pl. *Elkísérhető a lépcsőig*; *de föl ne menj!* — *Vissza nem vonta a szavát, (csak módosította).*

f) Kivételes módja a nyomosításnak a 9. pontban kifejtett mozzanat is, a melyben az accentuálatlan állítmány megelőzi, mint inchoativum, a nyomatos fogalmat; pl. *(Ha nem látja ő), látom én. (Nem viszi el senki)? elviszi András. — (Ha nem sir a jü), ptyereg a leány. Katona a fia, bátyja, öcsese.*

A főnyomatékú fogalmak közül csak egy állhat ige előtt.

15. A főnyomatékú fogalmak közül csak egy állhat az ige előtt; a másik hátrakerül hangsúlyos egészítvényképen. Az ilyen fogalomnak tehát esupán az accentus jelzi nyomatosságát; pl. *Nem ő bántott tégedet; te bántottad őt.* Mint accentuálatlan egészítvények más-más értelmet adnának a mondatoknak: *Nem ő bántott tégedet, (hanem a bátyja), (Nem Jenő bántotta); te bántottad őt.* — Helytelen elrakás lenne, például, az ilyen: *Nem ő téged támadott meg; te őt támadtad meg.* — Ilyesmi legföljebb csak a teljes mondatot követő esonka szerkezetben fordulhat elő, a hol is a nyomatos két fogalom között, és így a főnyomatékú után *l a p p a n g* az állítmány, így: *Nem ő bántott téged, hanem te (bántottad) őt; v. Te sértetted meg őt; nem ő (sértett meg) tégedet.*

Magától érthető, hogy ez a szabály ki nem terjed az olyan nyomatos alakokra, a melyek egyazon mondatrész osztályába tartoznak, vagyis: alanyok esetek (casusok), határozók stb. Ezek közül akárhány is állhat hangsúlyozottan az állítmány előtt; pl. *Szabatosan, folyékonyan és kellemesen adta elő. Az atyját, öcsését, sógorát szedte rá ezúttal.*

Szintűgy megelőzheti a főnyomatékú alakot a pozitív jellemű, valamint az *is*-kapesolta fogalom is, mindamellet, hogy ezeken is elsörendű hangsúly van; pl. *Mindenért őt dorgáld meg. Ezt okvetellen te-rád kell bízunk. — Hát erről is én vagyok felelős?* Tehát: Erösen accentuált szó több is állhat az ige előtt; de nem olyan, a melynek az ige jelzi nyomatos mivoltát.

Az ige-jelezte nyomaték döntő szerepe.

16. A mikor többféle nyomatosság együtt szerepel a mondatban, mindig az ige-jelezte nyomaték jut érvényre, vagyis az ezt a nyomatékot természet szerint megkívánó («ab ovo») nyomatos fogalomnak, vagy némely nyomosító szónak a közbejövetele főnyomatékot jelző állítmányt eszközöl még olyan fogalmak után is, a melyek ezt különben visszautasítják. A *m o n d a t*-kapesoló *is*-nek fogantyújául szolgáló szó is ige-jelezte szórendet kíván maga után, mintha ott sem állna ez a kötőszó közte és az állítmány között; pl.

Rendes szerkezetű állítmány.	Nyomatos szerkezetű állítmány.
<i>Sókat elmondott belőle, örökre elvesszett. Az egészet elvonta neki.</i>	<i>Nem sókat mondott el az egészből, korántsem örökre vesszett az el, Aligha az egészet vonta el.</i>
<i>Ez a lépés magyban hozzájárult a siker kivívásához, Egész őszintén elmondta a dolgot.</i>	<i>Az ilyen lépés csak magyban járhatott hozzá, (Félig füllentve), félig őszintén mondotta el.</i>

Itt a természet szerint nyomatos *nem*, *korántsem*, *aligha*; továbbá a nyomosító *csak* és a *minus*-t jelelő *félig* eredményezik a nyomatos rendet.

<i>A házakat is befoglalták.</i>	<i>Házakat is foglaltak le, (A második part nem terhes):</i>
<i>Ezt is elfoglaltam; (nemcsak az első föltételt).</i>	<i>Ézt is foglaltam el; (nem, mint te állítod, az első).</i>

E mondatok elsejében az *is*-től kapesolt *házakat*, névelővel meghatározottan *nem* kap, — a határozatlan *házakat* ellenben, mindamellet is, hogy szintűgy *is*-kapesolta fogalom, *kap* fő nyomatékot. — Az *is*-től más fogalomhoz kapesolt *ezt* *nem* lehet különösen kiemelt fogalom; ellenben mint a *m o n d a t*

dat-kapcsoló *is*-nek egyszerű segédje, ki van különösen emelve; mintha, akár *is* nélkül, mondanók: *ezt fogadtam el*. Csakhogy az *is*-es mondatban a hátravetett *el* hangsúlyossá lesz: *azt is fogadtam el*. — Hyenkor egyébiránt a pusztán álló igének is változó az accentuálása; pl. *Ott is voltam*, (*de ott nincs*); és: (*Oda küldtek*); *ott is voltam*; (*de ha nincs ott*); — Az e pontban előadottak, szerintem, egyiket teszik szórendünk legérdekesebb mozzanatainak.

Kellően kiegyenlített mondat.

17. A szabatos elrakás kellően kiegyenlített mondatot eszközöl, olyant tudnillik, a melyben az inchoatívum, zöm és egészítvény, — a mennyire lehet, — egyensúlyt tartanak. A magyar szórendben az accentuált állítmány nem szeret végül állni; sokszor már a kéttagú mondatban is az első helyet foglalja el; a kettőnél több tagú szerkezetben szinten csak mérsékelt számú inchoatívumoknak engedi át az elsőbbséget; pl.

Kéttagú mondatok:

(*Mit csinálsz itt*)? *Bámulom a természetet*; — és így tovább: *megyek az erdőbe*; *nézi az aratókat*; — nem pedig: *a természetet bámulom*; *az erdőbe megyek* stb.

Mihelyt nem az állítmányon kezdjük ilyen esetekben a mondatot, akaratlanul is erősen accentuáljuk, vagyis különösen kiemeljük az állítmány-előtti fogalmat, így: *a természetet bámulom*; *az okiratokat másolja*; *a postára ment* stb.

Kettőnél több tagú mondatok:

Megtettem a szükségéseket. Kiugrott az ablakon. Alája rendeled magadat? Véget szakasztott neki. A fiam lément a dolgozó szobába. Tegnap javallottad a tervet. (Az elnök), megnyitván az ülést, stb. — A bizottság, rövid eszmecsere után, elfogadta az indítványt.

Nem pedig: *a szükségéseket megtettem*; *az ablakon kiugrott*; *neki véget szakasztott*; *a fiam a dolgozó szobába lément*; *a bizott-*

ság — — — *az indítványt elfogadta*; *elnök, az ülést megnyitván* stb. — *hogy a Zambesitől északra egy fiatal európai kereskedelmi utazót a benszülöttek meggyilkoltak* (hát «meggyilkolták» végre valahára!). — Az efféle szerkezetek egyike-másika csak a következő accentuálással állhatna meg; pl. (valakinek nyaktörő productióit elbeszélvén), mondhatjuk: *Az ablakon kiugrott szerencsésen*; *de a kert faláról lepottyant*; — vagy: *a ki nappal alszik, éjjel dőzsöl, mindenütt verekszik*, (*az olyan embert ne állítsd ide mintiad*).

A stylus curialis se veszítne hatásosságából, ha nem mindig a végén csattantaná az igét, így: «... N. N.-t... *ministeri tanácsossá ezennel kinevezem*». A helyes szórend itt is csak ez lehet: «... *kinevezem ezennel*... *ministeri tanácsosnak*, v. *ezennel min. tan. nevezem ki* (egyszer, vagy kétszer ilyen (helyes) elrakással is találkoztam; nem tagadom).

A Budavára visszafoglalását hirdető emléktábla íme így végződik: «*Budavárát a törököktől visszavertük*». — Miért nem inkább így: «*a kik... háromszáz évvel ezelőtt Budavárát visszaverték a törököktől*» (v. *visszaverték a törököktől Budavárát*). — (Megjegyzem még, hogy az egyes számban álló «török-»től épen úgy vissza van már hódítva a vár, mint a (*k*-val gazdag) «törökök-»től; és e mellett figyelembe van véve a jóhangzás meg, véletlenül a rythmusz is, a mely a prózában sem téveszti el jó hatását.)

Az itt szóban forgó szabály alól a következő esetekben van kivétel:

a) ha az inchoatívumok sorában körülményszó, visszamutató szó, vagy nem-nyomatós kötőszó szerepel; pl. *A vácsi-uton tegnap éjjel kiraboltak egy boltot. A bátyám ma délután, hivatalból hazajövet, kifizematotta a lábát. — A kit az efféle kártyajátékban megkoppasztanak, (az lássa!). — (Úgy beszélsz anyjuk), mintha ez a vásott fiú megbánta volna esinjét!*

b) Általában, ha az egészen accentuálatlan inchoatívumot másod-nyomatékú inchoatívum követi; pl. *Ezt a föltételt, a fen-*

forgó viszonyok között, elfogadom. (Marasztod őket); pedig az egyik el szeretne menni.

A mikor számosak az ilyen, hamindjárt másod-nyomatékú kifejezések: egyike vagy másika, a mondat kiegyenlítésére, az egészítvénybe kerül; pl. Csónakunk a nagy hullámok közepett csakhamar felfordult, a híd közelében. — Mielőtt elmondanám véleményemet e nagyfőntosságú tárgyról, stb., vagy: Mielőtt e nagyf. tárgyról elmondanám véleményemet stb. (nem pedig, a mikép minduntalan hallani és olvasni: Mielőtt e nagyf. tárgyban nézeteimet elmondanám).

c) Az inchoativumot követő erősen accentuált fogalmak még inkább megkönnyítik az állítmánynak kifogástalan hátraszorítását; pl. Ezt az ügyet, most az egyszer derekasan összebonyolítottad. A mi Palkóknál ilyenkor okvetetlen beleavatkozik.

Az illető fogalom nyomatosságát különösen kiemelőleg jelző, accentuálatlan állítmányt sem tanácsos igen nagyon hátrahatni; pl. Pista tegnap részegen jött haza a racsoráról (Brassainak az 1. fejezetben idéztem példája). Ez a mondat már nem lenne kellően kiegyenlítve így: Pista tegn. a racs. részegen jött haza. — Az ilyen eljárásnak előbb-utóbb csak magad vallod kárát; nem így: Az ilyen eljárásnak kárát előbb-utóbb csak magad vallod. — Tegnap bajosan volt még tudomása erről; — nem így: Tegnap erről tudomása még bajosan volt.

A módosító és módosított igék helye. A szabálytól való eltérések.

18. Láttuk az alap-schemában (13. pont), hogy a határozott módú ige, a mikor egészítő szóval és egyszersmind pótló igével is áll a mondatban, az állítmány-egészítő és emennek igéje között foglal helyet; pl. fel fogja izgatni (v. fel fogja izgatni; némelykor így is: fel fogja izgatni); ki volt mondca (v. ki volt mondca); és így tovább, szintén többféle hangsúlyozással: ha észre találja

venni; végre lesz hajtható; be volna töltendő stb. — Sokan vétnek ez ellen, így rakván el a szókat: felizgatni fogja; kimondca volt; végrehajtható lesz; betöltendő volna stb. (Ebben a furcsa elrakásban lehetetlenné válik a többfelé oszló accentuálás, és elenyészik ez a jelentés-árnyéklat: fel fogja izgatni.) Nem más ez, mint egyik szomorú variációja az ige hátrahatolásának.

A módosító ige tehát, szabályos rendben, elválasztja az állítmány-egészítőt a módosított igétől. A módosító igék, a melyek e szabály korlátai között mozognak: 1. az értelmező van, lesz, lehet; 2. ezek: tud (németül kann), bír, mer, talál, akar, szeret (kedve van tenni ezt v. azt), kíván, szokott, fog, kezd, — kell, lehet, illik, tessék, szabad stb.* — Az elrakásnak ez a módja, a nyomositásnak rendes folyamában nem tűr kivételt. A szabálytól való eltérések a következők:

a) Módosító ige és határozatlan mód együtt.

E módosító igék egyike-másika a (már nem rendes, hanem) kivételes nyomositás eseteiben nem választja el az állítmány-egészítőt az infinitívustól, hanem hátrakerül:

1. A mikor kizárólag maga van erősen nyomosítva; pl.

Rendes nyomosítás.

Fél lehet próbálni a ruhát.

Fél is lehet azt próbálni.

Le kell ültetni a vendéget.

Az ilyen vendéget le kell ültetni.

Még kellene neki bocsátani.

Ugyemmiért is még tudnék bocsátani.

Kivételes nyomosítás:

(Nem vehetném el, hogy felpróbálhassák!) — Felpróbálni lehet (szabad); (de csak itt a boltban).

(Ha eljön, leültessen!) Leültetni illik; (de nem kell okvetetlenül).

(Még tudnád ezt bocsátani?)

Megbocsátani tudnám, igen is; (elfelejtetni sóha).

A határozatlan módon többnyire másodrendű hangsúly van ilyenkor.

2. Szintügy, a mikor a határozatlan módnak kivételes a nyomatossága; pl. (Még kellett volna talán ülnöm az ilyen vendégeket!) — (Nem ülni), hanem leültetni kellett volna.

*) A «stb.» egy-két igére értendő, a melyet még ide lehetne sorozni.

A mondatoknak ilyen szembenállása nem tűrne másféle rendet; pl. ez: *nem űelni, hanem űe illet volna űltetni* — nem emelné ki a két fogalom közti ellentétet, és különben is esetlen mondat-viszonyítás lenne. — (*Majd megrőcjuk őt ezért*). *Az űyen magaviseletért nem megrőcni kell, (hanem kiküszöbölni körünkől)*. (*Komolyan megsérteni, nem*); *csak kivérselni szereti elleneit*.

Né feledjük, hogy itt, a 14. pontban *e*) alatt előfordulóhoz hasonló sajtászerű, kivételes elrakással és hangsúlyozással van dolgunk (*nem kiment belőle* stb.): olyannal tehát, a minő máskülönben vastag solœecismus volna; itt pedig kifogástalan. De épen, minthogy a rendestől nagyon elütő elrakás, nem kell keresve-keresnünk; és különösen: A módosító ige, a hol csak lehet, tagadó mondatba teendő. Ekkor az állító (esonka) mondatban ellentétesül szereplő, határozatlan módú igének a módosítója elmarad, mint például, a fentebbi mondat-párban: *nem megrőcni kell, hanem kiküszöbölni*; *e* helyett: *nem megrőcni, hanem kiküszöbölni kell*, vagy *e* helyett: *hanem ki kell küszöbölni*. Az utóbbi rend, bármily helyes is máskörülmények között, itt nem helyes. — Példa a részek elválasztásával: *Nem bérbe kívántam adni, (hanem eladni)*.

3. Másnemű módosító igék, még a rendszerinti nyomosítás eseteiben sem szeretnek a határozatlan mód és az igehatározó közt állni. Így különösen: bajosan férnek össze a rövidke ige-kötőkkel az olyan hosszú testű igék, mint: *erőlködik, merészkedik, buzgólkodik, iparkodik, törekedik, szándékozik* stb. —; más magyarázattal: a határozatlan mód nem szereti az ilyen vastag választó falat maga és kicsiny ige-kötője közt; pl. *És törvény-erejű szokást felforgatni erőlködik*. (Ar. Arist. ford. A nők ünnepe. III. köt. 30. l.). Így: *fél erőlködik forgatni* — esetlen elrakás. *Testvéred hibáját kimenteni buzgólkodol*; (nem pedig: *ki buzgólkodol menteni*).

A nyomosításnak rendszerinti eseteiben sem igen hallani vagy olvasni ilyeneket: *még szándékozoim venni*; *ki törekedtem egyenliteni* stb. —; annál kevésbé a kivételes (fokozott) nyomosi-

tások sorában; pl. *Hát nem megbukatni iparkodik (igyekezik, törekszik) egyik párt a másikat?! (Hisz igyekeztem kibékülni vele.) Bizony nem kibékülni igyekezteél te, (hanem mégjobban összeveszni)*.

Vannak még más okai is a szóban forgó alakok összeférhetlenségének; a többi közt egyik-másik — hamindjárt rövid vagy nem nagyon testes — módosító igének a jelentése, mint a mely már nem áll oly közel a módosított igéhez, mint az *e* (18.) pont elején elősorolt módosítók jelentése; pl. *A ki a munkáját befejezni siet, (az másképen jár el)*. Furesán hangzanék így: *be siet fejezni*. — *Mert lám kitörni készül a vihar* (Ar. Arist. ford. A békák. II. köt. 269. l.); — nem így: *ki készül törni*; — de már nem szokatlan ez: *vissza készül utazni*. — *(De szakadjon elte pillanatja, melyben attól elpartolni kél)* (Vörösm. Szép Ilonka); nem így: *el kél partolni*.

Ide sorolhatók: *haboz, tétováz, restell, késik, készülődik, tartózkodik, vonakodik, kétségkedik* stb. Rendszerint ő-rajtuk van a hangsúly, és leginkább ez okozza, hogy vagy elül, vagy végül állnak; de közbül nem; pl. *(Most kúrtólod azt), a mit nemrég haboztál kimondani*. — *(Helyesli ugyan)*; de nyilván kijelenteni *restelli, (vonakodik tétováz)*. Accentuálatlanul: *(Hisz elmondja bizalmas körben)*; *csak kikúrtolni vonakodik, (kétségkedik* stb.). Csak így nem sorakoznak: *ki habozol jelenteni*; *el tétováznál ismerni*; *be vonakodik vallani*; *te késik mondani*; — csak kivételesen, terjedelmes határozók után: *sókak előtt restelli (vonakodik) elismerni*.

Kifogástalan-e másfelől, — az *iparkodik* stb. igékkel, — a nyomosításnak rendszer medrében folyó illetén elrakás (rendkívüli nyomosításban kifogástalan lehet): *Azt a telket megvenni szándékozoim*; és így tovább: *kiegyenliteni törekedett*; *becsáltani igyekeztem* stb. —? Felelet: még ez esetben is ajánlatosabb a *ki törekszem-féléknél*. Találkozunk is vele, mégpedig jó magyarságú művekben; pl. *Amaz az embert testi köréből felkapni, ez a maga örvényébe lemeríteni igyekezett*. (Kölessey. Nemz. hagyomá-

nyok). — «*mellyel én poetai literaturánknak ezt a hézakját betölteni igyekeztem*» (Csokonai. Előszó a «Dorottya»-hoz). — «*Mivel a házi tiszta örömet felemelni igyekezünk*» (Kármán J. Urania). Az effajta igékkel én, a magam részéről, nem tartom hibásnak az ilyen rendet; de számba veszem azt, hogy a jobb írók nagyobb része ezt az elrakást is kerüli.

Azt mondom tehát: ne használja, a ki megütközik benne; különben is csak egy-két ilyen ígéről van a szó. A hol lehet, úgyszólván előre-boesátjuk őket, így: *nem egyszer iparkodtam megnyugtatni; igyekeztem is megfelelni* stb. —; vagy egy, azon igéből képzett névszót teszünk az infinitívus után, így: *megvalósítani szándéka; oda feljutni, volt törekvése*. Testesebb határozóktól úgysem idegenkednek; pl. *másfelé igyekeztem (iparkodtam) terelni a beszédet; a régi rendhez szándékozik visszatérni* stb. —; sőt az igével lazábban kapcsoló, hamindjárt rövidke határozókkal is összeférnek; pl. *itt igyekeztem sikert aratni; — a telet ott szándékozik tölteni*. — Csokonainak im ez összesorozott két mondatát: . . . *amazt lelkesíteni, ezt pedig helyrehozni iparkodik* — így is szerkeszthetni; *amazt lelkesíteni iparkodik, ezt pedig helyrehozni*.

A módosító igék nagy része, mint látjuk, különféle okokból nem szeret közbül állni. Ilyen, a t. k. a *vágyik* is: *elszakadni vágyik* (nem: *el vágyik szakadni*); *vágytam kimondani* (nem: *ki vágytam mondani*; nem: *fel vágyik jutni*; — holott a rokon értelmű *kíván, akar, szeret* éppen így szoktak sorakozni: *el kívánja mondani, ki akarom mutatni, föl szeretne jutni* stb. — A szóban forgó csoportozásnak tehát nem kevés a esinja-binja, úgyhogy a sokféle tünetek kimerítő tárgyalása részletekbe boesátkozást tenne szükségessé; a mi az általános szabálynak nem lehet feladata.

aa) **Módosító ige és két infinitívus együtt.**

Ezt a szerkezetet lehetőleg ritkán kell használni. A második infinitívus úgy keletkezik, hogy a módosító ige, segédigét kapván, maga is határozatlan móddá válik. Az eligazodás módjai a következők:

Kiinduló pont az egy határozott módú igével alakított mon-

dat; pl. *látni akarja: látni fogja akarni: hátha látni találja kívánni*; — *az erdőt irtani kell: . . . irtani fog kelleni*; — tagadó mondatban: *nem fogja akarni látni; az erdőt nem fog kelleni irtani*. — Az állító mondatokban a *fog, talál* (módosító) igék, mint látjuk, accentuálatlanul követik a nyomatos fogalmat, éppen úgy, mint az alap-mondatokban az *akar* és *kell* módosítók.

A határozatlan módok egyike más beszédész helyett áll; — a személyragot majd az egyik, majd a másik veszi föl; pl. *erre felelned fog kelleni; üszni kellene tanulnotok* (azaz: *felelted fog kelleni; üszást kellene tanulnotok*). — A határozatlan módok különböző szerepe megállapításánál ezélszerűnek mutatkozik, — a hol lehet, — elsöben más formába öltetni a mondatot; pl. *Hogy énekelni akar valaki, még az nem elég: kell hogy tudjon is énekelni*; és így: *Énekelni akarni: nem futja ki; tudni is kell énekelni*.

A különböző accentuálás szabályai itt is sikeresen alkalmazhatók; pl. *nagyon szeretne venni tanulni; szeretnék zongorázni tudni; ékesen szólni, tanulni kell; beh jó volna most, cserégni tudni olaszul! — lépni, beszélni is tanulnom kellett; (tanulok hát táncolni is); (Mi mindenre nem tanítják?!); most táviratozni is kell tanulnia*.

Határozós infinitívussal: *Hátha be fogja kívánni mutatni? Tudára fog kelleni adnod. Az egészet végig nézni, nem fog tetszeni neki*.

Az *is* kötőszó közbevetésével: *(Nemcsak tervezni), hanem életbe is tudni léptetni: (az a mesterség)*. — *Akárcsak így, nagyjából, ki tudni számítani is, (nagy ügyességre mutat) (azaz: hogy akárcsak így ki tudja számítani, az is nagy ügyesség)*.

Terjedelmes módosító igékkel: *Mindenkép iparkodni fogunk rendet csinálni. — Végére járni, kell vala igyekeznie. — És ha vonakodni talál a eszélekvés terére lépni!*

Tagadó mondatok: *Szemembe nem fog merni nézni. Ezt még remélnie sem szabad engednünk. E szerint még sem is kell kísértene, alkára lépni vele!*

b) Módosító ige és állapotjegyző együtt.

Az állapotjegyzőtől csak az értelmező *van, lesz, lehet*, — bizonyos esetekben a tagadó *nincs, nem lesz, nem lehet* igék és a *nem sem* kötőszók választják el az illető határozót. Ez az igealak a többi módosító igével szemben megtartja igekötőjét; már mint egységes fogalmat jelelő, külön igehatározó szerepelven ilyenkor; pl.

Állító mondatok.

Elválasztható részekkel	El nem választható részekkel.
<i>A könyve $\bar{b}e$ $\bar{c}an$ már $\bar{k}öte$.</i>	<i>$\bar{K}öte$ $\bar{c}an$ látom $\bar{v}égre$-$\bar{c}alahá$ra (nem; $\bar{b}e$ látom $\bar{k}öte$).</i>
<i>Holnapig $\bar{f}öl$ $\bar{l}ész$nek $\bar{t}öl$ve a $\bar{h}ord$ók.</i>	<i>$\bar{F}ölt$ve marad $\bar{m}ind$ $\bar{a}d$dig, a $\bar{m}ig$ stb. (nem; $\bar{f}öl$ marad $\bar{t}öl$ve).</i>
<i>Mostanig már $\bar{e}l$ $\bar{l}ehet$ve $\bar{i}nt$ezve.</i>	<i>$\bar{E}l$intéve $\bar{a}d$tam $\bar{a}t$ (nem; $\bar{e}l$ $\bar{a}d$tam $\bar{i}nt$ezve $\bar{a}t$).</i>
<i>Ez $\bar{k}i$ $\bar{c}ol$na $\bar{e}l$gítve.</i>	<i>$\bar{K}iel$gítve $\bar{s}zeret$ném $\bar{l}át$ni (vaz: $\bar{k}iel$gítve, $\bar{k}iel$gítve; és nem: $\bar{k}i$ $\bar{s}zeret$ném $\bar{e}l$gítve $\bar{l}át$ni).</i>

A 13. és 14. pontokban egymást követő schemák állapotjegyzős mondatokat is foglalnak magukban. Ezek már ott is rámutatnak legtöbbször az itt külön tárgyalt mozzanatoknak. A mi még hiányzik e részben, a következő példák világítják meg:

Tagadó mondatok.

Rendes tagadás.	Fokozott tagadás. (Egyik árnyékzata.)
<i>Még $\bar{n}incs$ $\bar{b}e$ajtra.</i>	<i>$\bar{H}a$ holnapig $\bar{b}e$ $\bar{n}incs$ $\bar{h}aj$tra, ($\bar{b}aj$ $\bar{l}ész$).</i>
<i>A $\bar{b}án$atpénz $\bar{s}em$ $\bar{v}olt$ $\bar{l}é$ve.</i>	<i>Még $\bar{b}e$ $\bar{s}em$ $\bar{v}olt$ $\bar{t}é$ve a $\bar{b}án$atpénz, (\bar{a} $\bar{m}il$kor stb.).</i>
<i>$\bar{N}em$ $\bar{i}s$ $\bar{v}olt$ az $\bar{b}e$jegyzve.</i>	<i>$\bar{B}e$ $\bar{s}em$ $\bar{i}s$ $\bar{v}olt$ $\bar{j}é$ggyezve.</i>
<i>A $\bar{l}ec$élhöziték $\bar{n}em$ $\bar{v}olt$ $\bar{l}er$agasztva.</i>	<i>A $\bar{l}ec$él $\bar{b}e$ $\bar{n}em$ $\bar{l}er$agasztva $\bar{a}l$ta $\bar{f}él$ $\bar{l}é$pen úgy, mint: $\bar{l}er$agasztatlanul $\bar{a}l$ta $\bar{f}él$).</i>

(Másik árnyékzata.)

<i>Előzetesen $\bar{b}em$utalva, $\bar{n}em$ $\bar{a}k$ar $\bar{o}d$ni $\bar{m}enni$.</i>	<i>$\bar{N}em$ $\bar{b}em$utalva $\bar{j}el$ent $\bar{o}tt$ $\bar{m}eg$, ($\bar{h}a$-$\bar{n}em$ $\bar{e}s$akúgy $\bar{b}e$szeppent).</i>
—	<i>(\bar{A} $\bar{n}öt$ $\bar{e}g$yszeren $\bar{o}lt$özve), — $\bar{n}em$ $\bar{f}öl$pérezve $\bar{s}z$óvtem $\bar{é}n$ $\bar{m}é$ni).</i>
—	<i>$\bar{N}em$ $\bar{i}s$ $\bar{t}isz$tára $\bar{i}r$ta $\bar{k}ü$ldte $\bar{a}t$, ($\bar{h}a$-$\bar{n}em$ stb.).</i>

c) Módosító ige és részesülő együtt.

A *van, lesz, lehet* igék a jelen- és múltidejű részesülők tagjait nem választják szét; nem mondjuk: a válasz *ki volt* elégitő; a törvény *vissza lesz* ható; ha az eszköz *ki volna* próbált stb. —; hanem mondjuk: *kielégítő volna*; *visszaható lesz*; ha kipróbált eszköz *colna* stb. — De szétválasztják a *nem, sem* tagadó szócskák: *ki nem* elégitő; *vissza nem* ható; *ki nem* próbált; *föl sem* derített; *be sem is* mutatott (egyén) stb.

Az *andó endő-végű*, és a *ható* részesülők tagjait elválasztja mind a *van, lesz*, mind a *nem, sem*; pl. *ki volt* kérendő; *be lesz* bizonyítandó; *meg volna* fejtenő; — *föl lesz* emelhető; *le volt* csillapítható; *végre lenne* hajtható; — tagadó szókkal: *ki nem* kérendő; *foganatba nem is* veendő; — *meg nem* oldható; *ki sem* fejezhető; *föl sem is* tehető; — a kitett módosító igével együtt: *ha ki nem volna* kérendő; *vissza sem is lesz* conható stb.

A tagadó szótól megelőzőtt részesülő alaknak fordított szerkezete im ez: *nem így* vezetendő *be*; *soha se* fizetendő *risz-sza* stb. —; *emígy se* bontható *fel*; *így nem* vethető *foganatba*; *úgy sem* oldható *meg*. Ezek itt csak alakjukra nevezve részesülők; nem működhetnek jelzőkül; és így több van bennök az igéből, mint a névből. «*Nem így* vezetendő *be*» am. «*nem így* kell *bere-zetni*». *Úgy sem* oldható *meg* am. *úgy sem* lehet *megoldani*.

A *van, lesz, lehet* igékkel együtt szereplő *nem, sem*-től megelőzőtt részesülőknek egyenes szerkezete kétféleképen követheti e szókat: t. i. vagy *ki van* téve a módosító ige; pl. *nem lesz* *kielégítő*; *nem volt* *meggondolt* (lépés); *az nem volt* *kifürkészendő*; *akkor sem lenne* *kiküldendő*; *az esetre nem lesz* *foganatba* *vethető*; *így sem volna* *felhasználható* stb. —; vagy *el van* hallgatva a jelenidőbeli harmad-személyű *van*; pl. *nem visszaható* (törvény); *nem*

megfontolt (lépés); még így sem kikérendő (engedelm); nem végre-hajtható (rendelet).

Ezt a szerkezetet nem pótolhatná az a másik, a melyet kettő oszlat a tagadó szó; mert: *Ki nem elégítő válasz annyi mint: olyan válasz, a mely ki nem elégít; — nem kielégítő válasz pedig nem olyan, a mely kielégítne; — és így tovább: ki nem viheto árucikk = kivihetetlen (unausführbar); nem kivihető = nem olyan (így is: nem olyan), a mely ki volna viheto (nicht ausführbar; v. — a jelzett szóval együtt: kein ausführbarer Artikel).*

Az ilyen részesülő mindig hangsúlyos; és ha más-mondat-beli fogalommal szemben áll, igen erősen accentuálandó; pl. (méréskeltebb hangnyomatékkal): *ez nem kipróbált ember; az nem végrehajtható rendelet; — (erősebb accentussal): (ügyes, szorgalmas); de nem kipróbált ember. — (Ez a törvény a máltra is vonatkozó), de nem visszaható. — Ez a jogom már rég kivitt) és így: nem kivivendő, kieszközlendő. — Ez nem megoldható feladat; (pedig ilyeneket szokás kitűzni).*

Látnivaló, hogy erre a formára épen oly nagy szükség van, mint az olyan szét nem bonthatóra, a minő ez: *nem eladó; még énnyiért sem eladó; — a minő a határozó nélküli részesülő: nem helyeselhető; nem fogantatosítható stb. — Ha mondhatjuk: ez még így sem javallható terv, mondhatjuk ezt is: az még így módosítva sem elfogadható feltétel; — sőt, a hol, mint itt, jelzett szó követi, nem is rendezhetni másképen. Ha szabatos ez: (A mű, így javítva, megjárja); de mégsem jutalmazható; akkor kifogástalan ez is: (A kép így már tűrhető); de nem kiállítható; vagy: de még így sem kiállítható. — (Mit ér a szép terv), hogyha nem végbe is viheto egyúttal. Ezt az is-es mondatot is csak így lehet szerkeszteni.*

Hosszas ez a 18. pont; de szükséges; mert csak így lesz átlátszóvá az alap-sémából kiágazó nyomosításnak különféle mértéke és természete, valamint az elrakásnak mindezzel együtt-járó többnél-több mozzanata is.

Szórend-elleni vétségek.

19. Ez a pont már nem tárgyal különleges kérdést; csak kiemeli a szórend elleni vétségek közül a leginkább divatozókat és, úgy hiszem, a legnagyobbakat is. E solœicismusok:

1. Az igének, illetőleg állitmánynak hátratulása ott, a hol a mondat czélja semmikép se igazolja. Példa, ebből a fajból, már elég volt itt olvasható; — «Exempla sunt odiosa».

2. A módosító igének a többtagú álltmány tagjai közé nem-iktatása, és így, más formában, szintén hátraszorítása. Ennek a példái is még frissen elnek emlékezetünkben.

3. Az előbbi pontban említett rendezésnél nem jobb az ellenkezője, hibásan alkalmazva, vagyis a módosító igének az álltmány részei közé szorítása akkor, a mikor az illető ige nem oda való. Az ilyen eljárás a Procrustes ágyát juttatja eszünkbe. Még nincs nagyon elterjedve. Nehogy elterjedjen, szükségesnek tartom, inteni tőle a tisztelt olvasót.

4. A pozitív természetű, és az is-kapcsolta fogalmat követő álltmány kiegészítőjének hátratulása. Ezt az accentus okozza, csábító hangjaival, az olyan mondatokban mint: *leginkább felel meg; híven felelték meg kötelességüknek; határozottan jelentette ki; szorosan fagg össze; minden erőt kellett felhasználni; — azt is citatják el tőle; megdöbbenésüket is fejezik ki; a falút házanként is kell bejárni.*

5. Az is különböző szerepeinek összetévesztése; pl. mondatkapcsolás esetében: *ha be is váltja a szavát (késő most már); e helyett: ha beváltja is. — Ezt: Ha be is váltja a szavát (miután lekötötte vki irányában), — csak ilyenforma mondat követhetné: annál jobb lesz! — Másnemű is-es botlás az ilyen, például: «hogy az osztrák indigenák nélkül is az ellenzék többségben volt»; e helyett: *hogy az ellenzék... nélkül is többségben volt.**

6. A határozók és kötőszók hibás elrakása; pl. «Valóban a bizottság furesán járt el!» — «hanem ha csakugyan Berlinben az öregek a békét jól megcsinálták» (annyi bizonyos, hogy a mondat rosszul van megcsinálva). «Mindenesetre Románia szövetség-

sége monarchiánkra igen becses.» — *Ínkább* a régi könyveket szereti (mint az újakat); e li. a régi könyveket *ínkább* szereti stb.

«Longus post me ordo est idem petentium decus!»

Ez a vétségek-csoportja ime még kérkedik is azzal, hogy számos a pajtása. Nem hazudtolhatom meg; mert igazat mond. Nincs is okunk, esodálkozni rajta. A nyelvünket elárasztó germanismuskok a szórendet sem hagyták érintetlenül; a szórend pedig, kétségtelenül, legkényesebb része szöfűzésünknek. Egy, az illető szóhoz nem való ragot, vagy névutót mással fölcserélni, könnyű munka. A mondat többi része, a legtöbb ilyen esetben, változatlan marad. Nem úgy ott, a hol a szó rossz helyen áll. Az ilyen hibát sokszor csak az egész szerkezet megváltoztatásával tehetni jóvá. Minél többet parancsol és tilt valamely törvény, annál többször vétünk ellene. Szolgáljon ez némi mentségül a szórend ellen vétkezőknek.

Ezek tehát a magyar szórend fő vonásai. Nyelvünk alkotó szelleme különösen ezen a téren mutatja leleményességét. Ide s tova helyezi a mondat egyéneit, — a szavakat; különválasztja az összetett alakok tagjait, más alakokat ekelve közéjük; fordítja és visszafordítja a szokottabb rendet; és mindezzel, többnyire, megannyi, észrevehetően különböző árnyéklatot teremt. Hogy ezt a munkát csupán a hangnyomaték segítségével vegezheti sikeresen, nem szükség erősítenem. Figyelembe is vettem, a hol csak kellett, a szórendnek e hű társát; a néma jegyekkel rajzolt gondolatnak e hangos tolmácsát.

A mit itt, tanulmányaim II. részének ez utolsó §-ában, számosabb pontba egybefoglalva, mondtam, azzal sikerült talán kifejtennem mindazt, a mi a magyar szórend lényegét teszi ki, s az elrakásnak alapjául szolgál, és a mit a fogamatosan eszközözlendő részletes tárgyalás okvetetlen megkíván. Az itt mondottaknál kevesebbet nem adhatni elő, ha a munkának a célja: szórendünk elméletét, főbb mozzanatait és a szerkezet-változások folyamát olyan módon ismertetni, a mely kellően egyengesse útját a részletekbe hatásnak.

A részletek tárgyalása is munkába kerül ugyan; de ezt már nem mondhatni nehéznek. Még könnyebb, — úgy szólván, magá-

tól végbemenő — a mondatrend ismertetése, ha biztos alapon indulhat meg, azaz ha a szórend kérdése kellően ki van fejtve. A hibátlan szerkezetű mondat már maga jelzi eleve: havajjon megelőzze-e, vagy kövesse a másikat? avagy harmadik mondat kerüljön-e közéjük?

Ezzel befejeztem szórendi tanulmányaimat.

Mélyen tisztelt Akadémia! A szórendet azért tűztem ki már évekkkel ezelőtt, székkfogalóm tárgyául, mert tudtam, hogy legtöbb buvárkodásomba és fáradságomba fog kerülni; a minthogy került is. Ez a körülmény, ha nem igazolja is, kimentí némileg a késedelmes székkfogalást. — A tisztelt Akadémiának azért, hogy tiszteleti tagjai sorában van szerencsém helyet foglalni, ezúttal is legforróbb köszönetemet nyilvánítom.